

TOPONÍMIA D'ARTESA

*Recull geogràfic i etimològic dels noms de lloc urbans i
rurals artesols*

Ismael-Pascual Chiva i Molina

Col·labora:

Ajuntament
Onda

© Del text: Ismael-Pascual Chiva i Molina

© De l'edició: Ismael-Pascual Chiva i Molina

ISBN 978-84-608-9969-3

DL CS 279-2017

Imprès a Espanya / *Printed in Spain*

Ha col·laborat en l'edició l'equip tècnic de la Biblioteca
Pública Municipal d'Onda, dins del seu programa de
recolzament a la investigació local.

Als meus pares

A Clara i a Meritxell

Índex

Pòrtic	Pàgina 7
Introducció	Pàgina 11
Ordenació alfabètica de la toponímia	Pàgina 13
Recull geogràfic i etimològic de la toponímia	Pàgina 25
Bibliografia	Pàgina 129
Diccionaris	Pàgina 133
Documents	Pàgina 134
Mapes	Pàgina 135
Apèndix fotogràfic	Pàgina 137
Mapa de situació	Pàgina 165

Pòrtic

Els noms de lloc –els anomenats tècnicament *topònims*– són un patrimoni que cada poble ha de salvaguardar i compartir. Són tan comuns alguns d'ells en la conversa diària que, sense adonar-nos-en, formen part de la nostra quotidianitat. Els llocs on anem o als quals fem referència tenen nom, un nom que ve del passat i que en el nostre present és compartit per la resta d'habitants del nostre entorn; però, com en tot, hi ha diversos graus de coneixement depenent de l'edat, de l'experiència viscuda, de l'ofici de cada persona, del grau d'arrelament, de la curiositat de cadascú, independentment del fet que visquen en el mateix poble.

La motivació primera que genera un nom de lloc és la necessitat d'acotar el territori més pròxim, saber-ne els límits, poder denominar, descriure la terra on naixem o vivim i dirigir-hi els nostres passos amb exactitud. Sobre la creativitat, sempre hi ha una part compartida amb altres pobles, i per això hi ha topònims estesos ací i allà; en altres ocasions, un color, la vegetació que hi abunda (o hi abundava), una forma curiosa, un malnom, una llegenda o qualsevol altre motiu ens bateja una contrada més o menys àmplia. I això, amb el temps, es converteix en una herència, en un patrimoni cultural que passa oralment de generació en generació no com un objecte inanimat, sinó com una realitat viva i necessària per a la supervivència, almenys en un temps en què aquests conceptes eren sinònims. La modernitat industrial i postindustrial ens va portar a abandonar oficis tradicionals i indrets guanyats a la natura, que sovint ja no s'han recuperat. Amb això va vindre la manca de necessitat d'alguns noms de lloc als quals ja no calia anar a treballar, a buscar aigua o a qualsevol altre afer quotidià, superat a poc a poc per la introducció d'altres costums i hàbits. Possiblement, l'excursionisme com a pràctica també moderna ha aportat el seu granet d'arena a la recuperació dels noms tradicionals, unit a altres qüestions estratègiques com els usos militars dels mapes –castellanitzats, per altra banda, quan no deformats– i la regulació administrativa (cadastral i notarial) de les possessions agrícoles.

Sense perdre de vista això, val a dir que els topònims solen ser prou fixos, però no immutables, i no em referisc a un canvi puntual de pronúncia o d'escriptura. Sense considerar la pèrdua de noms quan hi ha la substitució d'una cultura per una altra –per exemple, la nostra expulsió dels moriscos a partir del 1609–, una motivació qualsevol pot fer que aparega un nom nou per a un lloc que ja tenia denominació (el canvi d'amo d'una propietat, la desaparició de l'element singular...). Casos com aquests expliquen que, de vegades, en un mateix moment històric convisca més d'un nom per al mateix lloc, o que els informants actuals ja no reconeguen un topònim que apareix en la documentació però que, per dissort, no té cap vitalitat i, per tant, ha mort.

Els noms de lloc ens parlen –a vegades, encriptadament– del procés viu de la denominació. Nosaltres, els habitants de la serra d'Espadà, som un bon testimoni de superposició de capes toponímiques. La més duradora, sens dubte, és la toponímia major, és a dir, els noms de poble, que evolucionen ben poc des del moment de la fundació si no es dóna el cas d'haver-ne canviat totalment el nom per motius administratius (*Suera*, per exemple, feia referència a tota la vall i als diversos poblements que hi havia, no al nucli actual). Els hidrònims també resisteixen bé el pas del temps, juntament amb alguns noms de partides del terme que ens van llegar els moriscos expulsats. Possiblement, la toponímia menor està més subjecta als vaivens històrics i als capricis de la memòria col·lectiva, d'ací la necessitat de recollir-los i estudiar-los per deixar-ne constància. Cada casa és un món, i cada poble també: en toponímia no es pot generalitzar mai, i qui subscriu té un respecte immens per aquesta branca de l'onomàstica i hi manté una distància prudencial.

Per què he dit que és un patrimoni que cal salvaguardar? Sembla que en aquest món només interesse allò que tinga una utilitat directa, que ens aporte un benefici ràpid i objectiu. Sí, al calaix o al disc dur dels records tots tindrem segurament les fotografies dels avantpassats, que reverenciarem com una icona sagrada. I em pregunte jo: i si amalgamem la nostra consciència de pertànyer a un grup humà amb un coneixement superior de la terra que l'ha fet possible? No és això una utilitat directa i un benefici, ni que siga de satisfacció íntima?

En l'anomenament dels llocs conflueixen dos tipus de patrimoni cultural: el material i l'immaterial, és a dir, d'una banda els elements naturals o

artificials, i de l'altra la imaginació i la llengua. La UNESCO, en la *Convenció per a la protecció del patrimoni immaterial* (2003), entén per *patrimoni cultural immaterial* «els usos, les representacions, les expressions, els coneixements i les tècniques –juntament amb els instruments, els objectes, els artefactes i els espais culturals que els són inherents– que les comunitats, els grups i, en alguns casos, els individus reconeguen com a part integrant del seu patrimoni cultural. Aquest patrimoni cultural immaterial, que es transmet de generació en generació, és recreat constantment per les comunitats i els grups en funció del seu entorn, la seua interacció amb la naturalesa i la seua història, els infon un sentiment d'identitat i continuïtat i contribueix, per tant, a promoure el respecte de la diversitat cultural i la creativitat humana». Un dels àmbits en què es manifesta és, evidentment, la llengua com a vehicle de les tradicions ('allò que es transmet') i de les expressions orals.

Aquesta recomanació internacional de la UNESCO ens il·lumina en la coneixença, valoració i recuperació de la nostra toponímia tradicional. La toponímia local major i menor exigeixen un treball minuciós de recopilació, contrast –de diverses fonts orals i escrites–, d'estudi individualitzat i de fixació. És una labor interdisciplinària, en la qual solen participar persones l'experiència de les quals permet d'arribar a definir el corpus.

El cas que ens ocupa és un clar exemple de tot el que hem exposat adés. Ismael Chiva i Molina és un jove admirable per la seua preparació, i sobretot per uns ingredients que trobe imprescindibles: la seua curiositat, la inquietud i el treball incansable. Costa topetar persones tan implicades i discretes en un poble, i ell n'és un exemple palmari: excursionista, músic, investigador, escriptor, bloguer i tuitador amb «Camins en la natura», expert en audiovisuals, estudiant continu... I, a més a més, ben arrelat al seu poble, Artesa. Crec que són la base que defineix la seua personalitat i el treball que ara presenta en públic.

Tal com em comentava, les prospeccions realitzades fins ara sobre la toponímia d'Onda deixen fora els noms menors de lloc d'Artesa, considerada segons per a quines coses dins del terme de la vila d'Onda. Com he apuntat més amunt, és la més fràgil, encara que sovint siga la més recent (segles XIX-XX); amb la desaparició dels referents, la memòria es dilueix... Dels dos centenars llargs de topònims recollits i documentats, la immensa majoria són –seguint la classificació que sol emprar-se– d'elements físics i vies de

comunicació (orografia, hidrografia natural, divisions del terme i vies de comunicació) i d'altres propis de la presència humana (poblament, partides i altres llocs d'interés). Hi trobareu casetes, corrals, arbres o arbredes singulars, elements relacionats amb l'aigua (séquies, sènies, basses i bassons, fonts, assuts, aqüeductes, pous, tolls, rambles...), eres, coves, camins, paratges, parades de caçadors, a més d'altres més pròxims com els vostres carrers i places, ben explicats.

L'autor, inquiet de mena, com és habitual s'ha servit de diversos informadors i de fonts escrites de diferents èpoques. És –ho reitere– una investigació immensa que conjuga treball a peu de camp, entrevistes, consultes d'arxiu i de biblioteca, i, encara més, molta reflexió i una oïda sempre parada. M'imagine l'Ismael amb una llibreta a la mà i sempre rumiant, com un mossén Alcover quan anava pels pobles arplegant el lèxic viu a principis de segle XX. No cal dir que el seu estudi arredoneix i completa amb escreix la toponímia d'Onda, de la qual depén el nucli d'Artesa. La rodalada, per explorar fins ara, ja compta amb un llibre fonamental, escrit des del coneixement detallat, amb mètode i, sobretot, amb molta estima; tota la que només pot mostrar un bon fill del poble com el meu admirat Ismael.

Òscar Pérez Silvestre

Filòleg i investigador

Eslida, estiu de 2016

Introducció

Toponímia d'Artesa: recull geogràfic i etimològic dels noms de lloc urbans i rurals artesols naix de la necessitat de ficar per escrit i conservar un element tant arrelat en la idiosincràsia del nostre poble però a l'hora tant efímer i fràgil com és la toponímia local.

Deia en Joan Fuster a l'iniciar la seua reconeguda obra *Nosaltres, els valencians* que la tasca que empenia no li corresponia a ell, doncs no era ni sociòleg ni tampoc historiador. Prenent-li la paraula, la feina realitzada ací tal vegada haguera hagut de ser enllestida per un lingüista, per un filòleg, per un cartògraf, Tanmateix, el perill de desaparició en el que es trobaven gran part dels noms de lloc del nostre entorn m'impulsaren a mi, un comunicador, a dur a terme el recull següent.

Malgrat l'acabat de dir, cal reconèixer que la toponímia té una certa part de comunicació; per tant no és tan aliena a la meua titulació com podria semblar, ja que constitueix un element essencial per a poder identificar, en un acte comunicatiu, allò que ens envolta. Per exemple, quan algú ens parla del Montí, de l'Assut o del Bassó sabem exactament a quins llocs es refereix.

El perill rau en que, per les raons que siguen, alguns topònims acaben exclosos del circuit comunicatiu i que generacions senceres ja no escolten parlar de, per exemple, el Fornàs, el tossalet de Bonet o el pou dels Frares. Açò, unit a la manca d'un exhaustiu registre escrit dels mateixos, portaria, irremeiablement, a la seua desaparició. És el que ha ocorregut ja amb les Penyetes Blanques o la sènia de Pascual Garcia, noms que ens han arribat a través de documents oficials però que no s'han pogut identificar durant la present investigació a l'estar en desús des de fa generacions.

En definitiva doncs, aquest treball fa un aplec dels noms de lloc d'Artesa amb l'objectiu d'identificar, fixar i mantindre viu el corpus toponímic del

poble, i pal·liar així la seua desaparició o substitució progressiva.

Per a tal fi ha estat inestimable la col·laboració dels informadors: sense la seua participació no s'hagueren escrit aquestes línies. En primer lloc, agrair la disposició de Salvador Guinot, qui m'aportà el material que serví de punt de partida de l'estudi. En segon terme, donar les gràcies a José Chorva, Ismael Chiva, Pere Pejó i Ismael Chorva per haver compartit amb mi els seus coneixements i el seu temps. I per últim, també agrair a José Badenes l'haver-me facilitat la realització d'algunes de les fotografies que es reproduïxen al final del llibre.

No voldria deixar de banda tampoc a l'esluder Òscar Pérez, filòleg, qui va acceptar l'encàrrec i ha escrit el pròleg que precedeix aquestes paraules, ni a la palauanglesolina Meritxell Garralón, qui col·laborà en la confecció del mapa que tanca aquest llibre.

Servisca doncs el text següent per a mantindre encesa la flama d'una realitat viva que també ens pertany a tots i a cadascun dels que formem part d'aquest poble: la nostra toponímia.

Ismael-Pascual Chiva i Molina

Artesa, estiu de 2016

Ordenació alfabètica de la toponímia

Abogat, la casa de l'
Acàcies, les
Adelantado, caseta del tio
Adelantado, l'era del tio
Adelantado, les fontetes d'
Aigua, carrer de l'
Aiòder, carretera d'
Ajuda, l'
Albercoquer, la caseta de l'
Alcantarilla, l'
Alcavons (del Carme), els
Alcornocar, caseta de l'
Alcornocar, l'
Almacén, l'
Amor, l'olivera de l'
Àngel, els garrofers del tio
Àngel, l'anouer del tio
Anita, caseta de la tia
Anita, sènia de la tia
Armelar, l'
Arquet, camí de l'
Arquet, el pontet de l'
Arquet, l'
Artesa

Artesa, corral d'
Artesola
Artesola, camí d'
Assegador, l'
Assut, camí de l'
Assut, l'
Assuteta, l'
Baix, plaça de
Baraneta, la
Barranquet, el
Bassa, la
Bassó, el
Bassó, els arbres del
Bassó, font del
Bassonet, el
Blasco Ibáñez, carrer de
Bonet, la creu de
Bonet, tossal de
Bonet, tossalet de
Bord, el garrofer
Borrascos, la parada dels
Bovedeta, la
Bovedeta del tio Nelo, la
Calvari, carrer del
Calvari, el
Cantallops
Canut, font del
Canyar, font del

Capitanes, toll de les
Carabineres, les casetes
Carles Salvador, carrer de
Carme, camí del
Carme, el
Carme, el terror del
Carme, font del
Carme, l'assut del
Carme, la casa del
Carme, la costereta del
Carme, la muntanyeta del
Carme, plaça del
Carme, el tossalet del
Carmen Gascó, caseta de
Carretera, la
Casilla, la
Catarrillo, sènia de
Cementeri, camí del
Cementeri, el
Central, la
Cereta, la
Coixo l'Airoso, caseta del
Colomera, els garrofers de la tia
Conde, parada del
Creu de la Malea, la
Cristino, sènia del tio
Cuatro Esquinas, carrer
Cubero, el

Cuquello, coves del
Cuquello, el
Dalt, plaça de
Daniel, el canyaret del tio
Escola, l'
Escola Vella, l'
Enrajolada, l'era
Església, plaça de l'
Espardenyeta, el toll de l'
Estanquera, caseta de l'
Fabriquetes, les
Fanzara a Artesa, camí de
Femers, els
Figueres, fonteta de
Forn, plaça del
Fornàs, el
Frares, pou dels
Frontera, corrals de la
Frontó, el
Garroferal, el
Generalísimo, plaça del
Gran, la casa
Granell, corral de
Guilopo, l'anouer del
Guinot, caseta de
Guinot, la malea
Guinots, la parada dels
Guitarro, caseta del

Guitarro, parada del
Higueras, corral de
Horta, camí de l'
Horta, l'
Jaime, carrer del Pare
Jaume Tassa, caseta de
Joan el Calavera, corral de
Joan Lluís Vives, carrer de
Joanot Martorell, carrer de
Joaquín el Bellido, caseta de
José Almer, parada de
José Antonio, avinguda de
José Antonio, carrer de
José María, caseta de
José María, toll de
José Ramos, corral de
Josepa, corral de la tia
Josepet, caseta del tio
Lànderer, bassa de
Lànderer, casa de
Lànderer, finca de
Lànderer, hort de
Llarg, el toll
Llasso, l'anouer del tio
Llavador, el
Lluïset, caseta de
López, corral de
López, el fondet de

López, els garrofers de
Madrid, sènia de
Magdalena, caseta de
Major, plaça
Mesquita, les fontetes de
Mestra en la Recta, els garrofers de la
Mestra Vella, casa la
Mestra Vella, el nesplero de la
Mestra Vella, els garrofers de la
Mig, plaça del
Miramar, el
Missorrero, caseta del tio
Mola, camí de la
Montí
Muntanyesa, toll de la tia
Muntanyesa, l'anouer de la tia
Navarra, la
Negra, la penya
Negre, el tossal
Negres, les penyes
Neleta, corral de
Neleta, corral de la tia
Nova Artesa, urbanització
Olleria, l'
Onda, l'assut d'
Onda a Tales, camí d'
Palaci, camí de
Pallisses, les

Pantà, el
Pantano, barranc del
Pantano, el
Pantano de Xiclà, barranc de
Pantano de Xiclà, el
Pascual Garcia, sènia de
Passeres, les
Pedasín, la parada de
Penitent, cova del
Penya Olla, la
Penyes, les
Penyetes Blanques, les
Pepe l'Oro, l'albarzer del tio
Pepe l'Oro, el castanyer del tio
Pere, els secanets del tio
Petxín, les fontetes de
Pi Pardalet, el
Piquer, parada de
Pixadors, corral dels
Pixona, l'hort de la
Pixona, sènia de la
Placeta, la
Plana, avinguda de la
Planàs, el
Pudenta, l'aigua
Puertas, l'hort de
Quatre Camins, els
Quico, caseta del tio

Quico, sènia del tio
Ramblar, coveta del
Ramblar, el
Ramon, el peroter del tio
Ramonet el Xiulador, els garrofers de
Ramos, font de
Ratadetes, els garrofers de les
Ratadetes, la parada de les
Recta, la
Redon, el forn de
Regadientes, el toll de
Rellotge, el
Retor, font del
Riu, carreró del
Riu, el
Roca, l'ombria de
Roda, el pont de la
Roja, l'era
Sala
Sala, camí de
Sala, pou de
Sala a Xiclà, camí de
Sala-Sonella-Montí, pou de
San Andrés, pou de
San Isidro, pou de
Sanaüja, casa el tio
Sanaüja, l'anouer del tio
Sancho, fonteta de

Sancho, sènia de
Santa Anna, carrer de
Santa Anna, església de
Santa Anna, font de
Santa Bàrbara, barranc de
Santa Bàrbara, cova de
Santa Bàrbara, ermita de
Senietes, les
Sento el Mariano, els garrofers del tio
Séquia, la
Serreta, la
Sidro, caseta del tio
Sidro, el tramussar del tio
Simona, caseta de la tia
Soler, font del tio
Soler, l'era del tio
Sorita, la
Sonella, l'assut de
Sorolla, caseta de
Tales, camí de
Tales, camí vell de
Tales, carretera de
Tales a Ribesalbes, camí de
Terradet, l'olivera del
Tomàs Roch, abellar de
Tombada, la figuera
Toni, font del tio
Valero, sènia de

Verja, la

Vicari, la vinya del

Vicenta Ferrer Escribà, carrer de

Xiclà

Xiclà, barranc de

Xiclà, font de

Xiclà, pista de

**Recull geogràfic i etimològic
de la toponímia**

Abogat, La casa de l' [la 'kaza de labo'ɣat]

Font: Oral.

Localització: A l'est del nucli urbà d'Artesa, sobre el Garroferal, a la plaça de Dalt, número 5.

Etimologia: *Abogat* és un castellanisme que prové del castellà ABOGADO, del llatí ĀDVŌCĀTUS, amb el mateix significat. Casa deriva del llatí vulgar CASA, paraula que es refereix a qualsevol habitatge humà (DCVB).

Comentari: Aquesta casa es va edificar a meitat de la dècada del 1980 al terreny conegut com el Garroferal i la seua denominació està motivada per l'ocupació del seu propietari.

Tipus: Edifici urbà.

Acàcies, Les [leza'kasies]

Font: Oral.

Localització: A l'est d'Artesa, per baix del Carme, just darrere del Convent.

Etimologia: Acàcia deriva del llatí ACĀCĪA, "arbre espinós" (DCVB).

Comentari: El topònim fa referència a un indret on hi havia una quantitat significativa d'acàcies.

Tipus: Territori rural.

Adelantado [aðelan'tao]

Topònim 1: Les fontetes d'Adelantado [les fon'tetes daðelan'tao]

Altres denominacions: Les fontetes de Petxín [les fon'tetes de pe'ʃín].

Font: Oral.

Localització: Sota la Serreta, molt a prop de la caseta del tio Adelantado i del Pantano.

Etimologia: *Adelantado* és un cognom d'origen castellà el significat del qual desconeixem en relació a les múltiples accepcions que recull el Diccionari de la Llengua Espanyola de la Reial Acadèmia Espanyola (DRAE). Aquest mateix Diccionari recull també *pechín*, com a variant de la paraula *alpechín*, de l'àrab hispànic ALPIČ ĨN, i del mossàrab PÉČ, “quitrà”; al seu torn, del llatí PIX, “peix”, unit al sufix romanç -ĨN, “*líquido oscuro y fétido que sale de las aceitunas cuando están apiladas antes de la molienda, y cuando, al extraer el aceite, se las exprime con auxilio del agua hirviendo*” (DRAE). Per la seua banda, font deriva del llatí FŎNTE, d'acord amb el Diccionari Català-Valencià-Balear (DCVB), amb el mateix significat.

Comentari: El topònim fa referència a unes fontetes propietat d'un home el cognom del qual era *Adelantado*. En morir, les va heretar una filla seua, casada amb un home de malnom Petxín. D'ací prové aquesta doble denominació. La poca aigua que brollava d'elles era recollida en una basseta. En l'actualitat són inaccessibles per l'abundant vegetació que creix al seu voltant.

Tipus: Font.

Topònim 2: Caseta del tio Adelantado [ka'zeta del 'tio aðelan'tao]

Font: Oral.

Localització: Al nord-oest d'Artesa, entre la Serreta i el Pantano, molt a prop de l'abocador de residus de Tales i de les fontetes d'Adelantado.

Etimologia: Per a l'etimologia de caseta vegeu *Abogat*, la casa de l'.

Comentari: Aquest topònim està motivat pel propietari de l'edificació, de cognom Adelantado.

Tipus: Edifici rural.

Topònim 3: L'era del tio Adelantado [‘lera del ‘tio aðelan’tao]

Font: Oral.

Localització: Junt a les Pallisses.

Etimologia: Era deriva del llatí ARĒA, amb el mateix significat (DCVB). El tractament de *tio* o *tia* “és característic dels pobles petits on tothom es coneix” (Palacio, 2005: 48). Aquesta forma està acceptada pel Diccionari Normatiu Valencià (DNV) de l’Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL) i la recomana en la parla col·loquial.

Comentari: El nom fa referència al propietari de l'era, el cognom del qual era Adelantado. Com ens diu Giralt (2004: 338), fins a les eres era transportat el cereal “al muscle, en cavalleries o, més rarament, en carro (...) Per separar el gra de la palla, devia bastar la trepitjada de les cavalleries”.

Tipus: Terreny.

Aigua, Carrer de l’ [‘karer de ‘lawia]

Font: Oral, cartogràfica i bibliogràfica (Àlvaro, 2007: 3).

Localització: Al nucli urbà d’Artesa, tancat entre l’avinguda de la Plana, el carrer de Blasco Ibáñez i el carrer Cuatro Esquinas.

Etimologia: Aigua deriva del llatí AQUA, amb el mateix significat (DCVB). Per la seua banda, carrer prové del llatí vulgar CARRARIU, “lloc per on passen els carros” (DCVB).

Comentari: El carrer de l’Aigua presenta un recorregut complex, en la seua

majoria costerut cap al Riu. Per això pensem que aquest topònim està motivat per la gran quantitat d'aigua que, quan plou, sol baixar per aquesta via.

Tipus: Via urbana.

Aiòder, Carretera d' [kare'tera da'jóðer]

Font: Oral.

Localització: A l'oest d'Artesa, naix al Pontet de l'Arquet.

Etimologia: Carretera deriva de carreta, paraula que al seu torn prové de carro, del gàl·lic-llatí CARRUS, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: El topònim està motivat pel fet que siga Aiòder el primer poble que travessa aquesta carretera.

Tipus: Via interurbana.

Ajuda, L' [la'ʃuða]

Font: Oral.

Localització: A l'est del nucli urbà d'Artesa, a tocar de la font del Carme.

Etimologia: Ajuda deriva d'ajudar, del llatí ADJŪTĀRE, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: Es tracta d'una construcció de reduïdes dimensions que ajuda, i d'ací el nom, a les aigües de la sèquia a seguir adequadament el seu curs.

Tipus: Element rural.

Albercoquer, La caseta de l' [la ka'zeta de laʃberko'ker]

Font: Oral.

Localització: Al nord d'Artesa, a l'Assegador.

Etimologia: Albercoquer deriva d'albercoc, de l'àrab AL-BARQUQ, "l'albercoc". Els àrabs prengueren aquesta paraula del grec ΠΠΑΙΚÖKKION, de la mateixa arrel que el llatí PRAECÖQUUM (DCVB).

Comentari: Es tracta d'una caseta en ruïnes que, possiblement, va ser utilitzada com a abellar en una època anterior. La motivació del topònim és la presència d'un albercoquer junt a la construcció.

Tipus: Edifici rural.

Alcantarilla, L' [lakanta'rija]

Font: Oral.

Localització: A l'est del nucli urbà d'Artesa, vora la carretera, per baix de l'era del tio Soler.

Etimologia: *Alcantarilla* és un diminutiu del castellà *alcántara* (DRAE), derivat de l'àrab AL-QÁNTARA, "el pont" (DCVB). Al seu torn, aquesta forma prové de l'àrab clàssic QANTARAH, probablement del grec κέντρον, "centre del cercle" (DRAE).

Comentari: Es tracta d'un topònim castellà que designa una claveguera ubicada a l'entrada d'Artesa des d'Onda, una de les primeres que s'instal·là al poble. I d'ací la seua popularitat.

Tipus: Element urbà.

Alcavons, Els [eɫs aɫka'βons]

Altres denominacions: Els alcavons del Carme.

Font: Oral, bibliogràfica (Àlvaro, 2015: 56; Peris, 1984: 117) i documental (Libro de Azagadores de la Villa de Onda, 1779; Libro de Azagadores de la Villa de Onda, 1893).

Data: s. XVII (1698)

Text: "Jaume Roca, major, llaurador de Artesa (...) 4 sueldos, 0,5 j. Huerta de Artesa, pda. de Alcabons".

Data: s. XVIII (1779)

Text: "Els Alcabons del Carmen".

Data: s. XIX (1893)

Text: “Paso de ganado que principia á los cuatro corrales y cruzando por el Sonella finaliza als Alcabons del Carmen”.

Localització: De l’Horta fins al Carme, al voltant del camí del Carme.

Etimologia: Deriva de l’àrab AL-QABÓ (DCVB) i fa referència a la cambreta que se situa a la part superior d’un forn (DNV). Per extensió, de manera popular es diu d’un lloc on fa molta calor, d’acord amb el Diccionari General de la Llengua Valenciana (DGLV).

Comentari: Erròniament Peris (1988: 85) va situar aquesta partida entre Xiclà i el Llosar.

Tipus: Partida rural.

Alcornocar [aɫkornoˈkar]

Topònim 1: L’alcornocar [laɫkornoˈkar]

Font: Oral i documental (Clasificación General de los Montes Públicos, 1859; Annex al Libro de Azagadores de la Villa de Onda, 1893).

Data: s. XIX (1859)

Text: “Arcornocar”

Data: s. XIX (?)

Text: “El Alcornocar”

Localització: A la partida d’Artesola, per dalt de la caseta de José María, pujant per la falda del Montí fins poc més avall de la caseta de Lluïset. I des de l’oest del tramussar del tio Sidro fins a la caseta del tio Quico.

Etimologia: El topònim deriva de la paraula *alcornocho*, recollida per Carles Ros al seu *Diccionario Valenciano-Castellano* de 1764. De totes maneres la forma normativa actual és *surera* i, efectivament,

aquesta és l'única que recullen els nostres diccionaris normatius. *Alcornoch* prové del mossàrab ALQURNÚQ i del baix llatí QUERNUS, “alzina” (DRAE). Se li afegix el sufix valencià *-ar* per tal de formar el col·lectiu.

Comentari: Es tracta de l'únic bosc de sureres del terme municipal d'Onda, molt comuns, en canvi, a la veïna serra d'Espadà.

Tipus: Terreny.

Topònim 2: Caseta de l'Alcornocar [ka'zeta de laʎkorno'kar]

Font: Oral.

Localització: A la partida d'Artesola, vora el camí d'Artesola, enfront del castanyer del tio Pepe l'Oro.

Comentari: Aquest topònim fa referència a una caseta, actualment desapareguda, ubicada molt a prop de l'Alcornocar, i d'ací li venia la denominació.

Tipus: Edifici rural.

Almacén, L' [laʎma'sen]

Font: Oral.

Localització: A l'est del nucli urbà d'Artesa, a la Carretera, on actualment es troba el bar.

Etimologia: *Almacén* és un castellanisme relativament freqüent en la parla valenciana. Deriva de l'àrab vulgar ALMAHẒÁN, i aquest del clàssic MAHẒÁN, amb el mateix significat (DRAE).

Comentari: Aquest topònim fa referència al primer dels magatzems que hi hagué a Artesa.

Tipus: Edifici urbà.

Amor, L'olivera de l' [loli'βera de la'mor]

Font: Oral.

Localització: A l'est d'Artesa, justament als Femers.

Etimologia: Olivera deriva del llatí *OLIVARIA, mentre que amor, del llatí AMŌRE (DCVB).

Comentari: El topònim fa referència a una olivera coneguda amb el sobrenom de l'Amor.

Tipus: Arbre.

Àngel ['aɲʃel]

Topònim 1: L'anouer del tio Àngel [lano'er del 'tio 'aɲʃel]

Font: Oral.

Localització: Al sud d'Artesa, una vegada creuat el riu, a l'oest de les Passeres.

Etimologia: Anouer prové del llatí NUCARIU, amb el mateix significat (DCVB). Àngel, per la seua banda, deriva del llatí ANGĒLUS, “esperit pur, intermediari entre Déu i els homes” (DCVB).

Comentari: El topònim fa referència al propietari de l'arbre, el tio Àngel.

Tipus: Arbre.

Topònim 2: Els garrofers del tio Àngel [els garo'fers del 'tio 'aɲʃel]

Font: Oral.

Localització: Vora el carreró del Riu.

Etimologia: Per a l'etimologia de garrofer vegeu *Garroferal*, *el*.

Comentari: El topònim fa referència al propietari del terreny, el tio Àngel.

Tipus: Terreny.

Anita [a' nita]

Topònim 1: Caseta de la tia Anita [ka'zeta de la 'tia a'nita]

Altres denominacions: Caseta del Guitarro (vegeu *Guitarro*).

Font: Oral.

Localització: En l'encreuament entre la carretera d'Aiòder i el camí d'Onda a Tales.

Etimologia: Anita és el diminutiu castellà d'Anna, nom d'origen hebreu (DCVB). Pel que fa a l'etimologia de Guitarro, consulteu *Guitarro*.

Comentari: El topònim fa referència a la propietària de la caseta, Anita. Com després va ser adquirida per un home de malnom Guitarro, també és coneguda amb aquesta denominació.

Tipus: Edifici rural.

Topònim 2: Sénia de la tia Anita ['senia de la 'tia a'nita]

Font: Oral.

Localització: Entre la caseta de la tia Anita i el Barranquet.

Comentari: Aquesta sénia rep el nom de la propietària de la caseta on es trobava, la tia Anita. Per a l'etimologia de sénia vegeu *Senietes, les*.

Tipus: Edifici rural.

Armelar, L' [arme'lar]

Font: Oral.

Localització: Al sud d'Artesa, vora el camí d'Artesola, a l'est del tramussar del tio Sidro.

Etimologia: Armelar és una variant dialectal de la paraula ametlerar, “camp plantat d'ametlers” (DNV), formada a partir d'una deformació d'ametla

unida al sufix valencià -ar. Ametla deriva del llatí vulgar AMYNDŪLA (DCVB).

Comentari: Es tracta d'uns terrenys coneguts amb el topònim de l'Armelar, segurament perquè l'arbre que més hi abundava era l'ametler.

Tipus: Territori rural.

Arquet [ar'ket]

Topònim 1: L'Arquet [lar'ket]

Font: Oral, cartogràfica i bibliogràfica (Àlvaro, 2015: 58) i documental (Libro de Azagadores de la Villa de Onda, 1779).

Data: s. XVII (1698)

Text: “Batiste Martí, llaurador de Tales (...) 1 jornal de viña, Onda, pda. del Arquet de Artesa”.

Data: s. XVIII (1779)

Text: “Empieza este asagador al salir de Artesa enfrente del arquet”.

Localització: Entre el riu i la Serreta, i entre el Pantano i l'Assegador.

Etimologia: Arc deriva del llatí ĀRCUM, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: Aquest topònim té el seu origen en l'existència en aquest entorn d'un arc-aqüeducte que facilitava el pas de la sèquia per sobre del Barranquet.

Tipus: Partida rural.

Topònim 2: L'Arquet

Font: Oral.

Localització: A la vora de la carretera de Tales, pràcticament enfront

de l'inici de la carretera d'Aiòder, partida de l'Arquet.

Comentari: Es tracta d'un arc-aqüeducte sobre el Barranquet per damunt del qual passa la sèquia. En l'actualitat és molt difícil accedir a ell per la quantitat de vegetació existent al seu voltant.

Tipus: Element rural.

Topònim 3: El pontet de l'Arquet [eɫ pon'tet de lar'ket]

Font: Oral.

Localització: Enfront de l'Arquet, baix de la carretera de Tales, on naix la carretera d'Aiòder.

Etimologia: Pontet prové de pont, del llatí PŌNTE, amb el mateix significat (DCVB).

Tipus: Element rural.

Topònim 4: Camí de l'Arquet [ka'mi de lar'ket]

Font: Oral i cartogràfica.

Localització: Arranca de la plaça de Baix i ix d'Artesa per baix de l'Escola per tal d'unir-se a la carretera de Tales fins a l'Arquet.

Etimologia: Camí deriva del llatí CAMMĪNUS, amb el mateix significat (DCVB).

Tipus: Via rural.

Artesa [ar'teza]

Topònim 1: Artesa

Font: Oral, cartogràfica, bibliogràfica (Branchat, 1785: 73; De Samper, 1669: 463; García Edo, 2008: 344; Madoz, 1845: 603; Valldecabres, 2002: 251) i documental (Llibre del Repartiment del Regne de València, segle XIII).

Data: s. XIII (1238)

Text: “*Martinus de Novailas, alqueriam de Artea quem est in termino de Unda*”.

Data: s. XVI (1510)

Text: “*Artesa*”.

Data: s. XVII (1610)

Text: “*Item que V. Mt. fase a la dita vila de Onda, castell, y llochs de Tales y Artesa*”.

Data: s. XVII (1669)

Text: “*La encomienda de Onda tiene una villa de esse nombre, y dos lugares que se llaman Tales y Artèsa*”.

Data: s. XVIII (1784)

Text: “*En 20 de junio de dicho año hizo el Rey gracia á la religión de nuestra Señora de Montesa, y al Comendador de Onda, de muchas tierras que habían tenido los moriscos expulsos en los lugares de Tales y Artesa*”.

Data: s. XIX (1849)

Text: “*Artesa*”.

Localització: Entre les localitats d'Onda i de Tales, en un vessant costerut que baixa cap al riu Anna.

Etimologia: L'origen del topònim Artesa és desconegut, anterior a la romanització (DCVB). L'arrel art- sembla autòctona de la contrada i la retrobem a Artana (Àlvaro, 2015: 59), o a Arteas de Arriba i Arteas de Abajo, a l'Alt Palància. Però també a Artà (Mallorca), a Artés (Catalunya) o Artaso (Aragó). Per la seua banda, la terminació -esa es repeteix a altres localitats com ara Manresa o Olesa, totes dues de Catalunya (Àlvaro, 2015: 59).

Bernat Mira (2006: 253), en la seua obra *El origen ibérico-tartésico*

del euskera, assegura que el topònim Artesa és d'origen iber i està format per dues paraules. D'una banda ARTE, roure o alzina, i d'altra, ESA, casa. Per tant, Artesa significaria “la casa del roure” o “la casa de l'alzina”. Aquesta opinió estaria recolzada per l'etimologia del topònim Artea, municipi basc de la província de Biscaia, el qual significa literalment “alzina” (Villar, 2000: 61).

D'altre pensament és Edelmiro Bascuas (2002) al llibre *Estudios de hidronimia paleoeuropea gallega*, on afirma que Artesa vol dir fondalada, indret profund entre muntanyes. Si observem l'emplaçament d'Artesa veiem com està situada en la baixada d'una vall entre muntanyes, al sud el Montí i al nord l'Assegador. De totes maneres, el testimoni més antic que coneixem d'Artesa, el Llibre del Repartiment (1238), cita el poble com Artea. Es podria explicar per la vacil·lació entre -ea i -esa en el parlar artesol: per exemple, pobrea / pobresa (Àlvaro, 2015: 59). Tot i això, el canvi d'Artea a Artesa podria haver-se esdevingut per confusió dels repobladors catalans amb els topònims segurament coneguts per ells d'Artesa de Segre i d'Artesa de Lleida. Si açò fora cert, estaríem davant d'un topònim transportat (Àlvaro, 2015: 60). Com a apunt final, al terme municipal de Pavies, a l'Alt Palància, existeix una partida anomenada Artea.

Tipus: Poblament.

Topònim 2: Corral d'Artesa [ko'raɫ dar'teza]

Font: Documental (Libro de Azagadores de la Villa de Onda, 1779).

Data: s. XVIII (1779)

Text: “*Corral de Artesa*”.

Localització: Desconeguda.

Etimologia: Per a l'etimologia de corral, consulteu López.

Comentari: Aquest és un topònim desconegut per als nostres informadors. Per la descripció que fa el document de 1779 de la seua ubicació, sospitem que estava ubicat per la zona de l'Assegador o del Calvari, no massa lluny del nucli d'Artesa.

Tipus: Edifici rural.

Topònim 3: Camí de Fanzara a Artesa [ka'mi de fan'zaraa ar'teza]

Font: Cartogràfica i documental (Libro de Azagadores de la Villa de Onda, 1779).

Data: s. XVIII (1779)

Text: “Camino que van los de Artesa a Fanzara”.

Data: s. XX (1909)

Text: “Camino de Fanzara a Artesa”.

Localització: Ix d'Artesa pel Calvari en direcció a l'Assegador, passant per les Pallisses i pel corral de López. Continua cap al nord-oest en direcció a la Serreta. Trenca de nou a l'esquerra i se superposa al camí d'Onda a Tales fins a arribar a l'actual pista de Xiclà, amb la qual es correspon. Finalment s'ajunta amb el camí d'Onda a Fanzara i deixa el terme.

Etimologia: El topònim de Fanzara prové del nom d'una tribu berber, segurament assentada al lloc durant la dominació musulmana (Membrado, 2012: 36).

Comentari: Es tracta d'un topònim en desús que ha perdut vigor enfront del més modern de pista de Xiclà, per correspondre's en la seua major part amb aquesta.

Tipus: Via rural.

Artesola [arte'zola]

Topònim 1: Artesola

Font: Oral, cartogràfica i bibliogràfica (Àlvaro, 2015: 62).

Data: s. XVII (1698)

Text: “*Manuel Herrando, llaurador de Tales (...) I tafulla oliveral huerta de Tales, partida de Artesola*”.

Localització: Des d'Artesa fins al terme de Tales, vorejant el camí d'Artesola.

Etimologia: Unió de la paraula Artesa i el sufix -ola (Àlvaro, 2015: 62). Artesol / artesola és el gentilici dels habitants d'Artesa.

Tipus: Partida rural.

Topònim 2: Camí d'Artesola [ka'mi darte'zola]

Altres denominacions: Camí de Tales, camí vell de Tales, camí de l'Assut.

Font: Oral i cartogràfica.

Localització: Ix d'Artesa pel carreró del Riu, el creua i es dirigeix cap al sud-oest fins al terme de Tales.

Tipus: Via rural.

Assegador, L' [lasaya'or] o [laseya'or]

Font: Oral, cartogràfica i bibliogràfica (Àlvaro, 2015: 63).

Localització: S'inicia vora la carretera CV-223, enfront de l'Institut d'Educació Secundària IES Serra d'Espadà d'Onda. Des d'allà, en direcció cap a Artesa fins a arribar al Calvari, al nord tancat per les Senietes, la partida de Cardàs i el Fondet de López, i pel sud per la partida del Carme, els Alcavons i Artesa.

Etimologia: Assegador és un derivat del verb *assagar*, “trepitjar el bestiar

una terra de conreu”. Al seu torn aquesta paraula prové de l'àrab SAQA, “rereguarda” (DCVB).

Tipus: Partida rural.

Assut [a'sut]

Topònim 1: L'Assut

Font: Oral, cartogràfica i bibliogràfica (Àlvaro, 2015: 61).

Data: s. XVII (1698)

Text: “*Joseph Guinnot, de Joseph, de Artesa (...) 6 tafulles de terra situades y possades en la horta de Artesa pda. del Asut*”.

Localització: A l'oest d'Artesa, a prop de la ratlla dels termes d'Onda i de Tales.

Etimologia: Assut deriva de l'àrab AS-SUDD, “mur de contenció que atura o desvia l'aigua d'un riu per aprofitar-la en l'agricultura o en la indústria” (DCVB).

Comentari: El nom d'aquesta partida ve donat per la presència d'una assut al seu territori, la més coneguda pels artesols d'entre totes les que hi ha al Riu.

Tipus: Partida rural.

Topònim 2: L'Assut

Altres denominacions: L'assut de Tales, l'assut d'Onda, l'assut d'Artesa.

Font: Oral, cartogràfica i bibliogràfica (Àlvaro, 2015: 61).

Localització: A l'oest d'Artesa, sobre el riu, a prop de la ratlla dels termes d'Onda i de Tales.

Comentari: L'Assut és un dels paratges més populars de l'entorn

d'Artesa. Aquesta assut, que dóna nom a la partida, està integrada en un sistema de diverses assuts que servien, i serveixen, per a controlar les aigües del riu Anna.

Tipus: Element rural.

Topònim 3: Camí de l'Assut

(Vegeu *Artesola*)

Assuteta, L' [lasu'teta]

Font: Oral.

Localització: Al sud d'Artesa, justament sota les Passeres, al llit del riu Anna.

Comentari: L'Assuteta és una altra de les assuts del sistema hidràulic que controla les aigües del riu Anna per tal d'aprofitar-les per a l'agricultura. El topònim és un diminutiu perquè les seues dimensions són considerablement menors que les de l'Assut. Pel seu damunt s'habilità un pas del riu, conegut com les Passeres.

Tipus: Element rural.

Baix, Plaça de ['plasa de baj]

Altres denominacions: Plaça Major ['plasa ma'ʃor], Plaça del Generalísimo ['plasa del xenera'lisimo].

Font: Oral, cartogràfica i bibliogràfica (Àlvaro, 2007: 7; Campos i Vila, 1987: 333; Madoz, 1849: 603).

Data: s. XIX (1849)

Text: “3 plazas llamadas Mayor, del Carmen y del Horno “.

Localització: Al nucli urbà d'Artesa, tancada entre el carrer de Santa Anna, el carrer Cuatro Esquinas, el camí de l'Arquet i la plaça de l'Església.

Etimologia: Plaça prové del llatí vulgar *PLATTĒA, amb el mateix significat, mentre que baix deriva del llatí BASSIUS, també amb el mateix significat (DCVB). Per la seua banda, major té el seu origen en el llatí MAIÖRE, “més gran” (DCVB).

Comentari: El nom d'aquesta plaça fa referència a la seua ubicació dins de l'entramat urbà d'Artesa. En aquest sentit està situada a una altura menor que l'anomenada de Dalt, i d'ací el seu nom. Oficialment és anomenada plaça Major, nom que ja registra Pascual Madoz (1849: 603). Durant la dictadura franquista va rebre el nom de plaça del Generalísimo (Àlvaro, 2007: 7).

Tipus: Via urbana.

Baraneta, La [la bara'neta]

Font: Oral.

Localització: Al nucli urbà d'Artesa, vora l'avinguda de la Plana.

Etimologia: Barana deriva probablement del cèltic VARANDĀ, “voretta” o “subdivisió”, que prové de RANDĀ, “límit” o “divisió” (DCVB).

Comentari: Es tracta d'una barana que serveix per a salvar el desnivell entre la plaça del Forn i la Carretera. També n'hi ha una altra a un racó del carrer de Santa Anna, amb la mateixa finalitat.

Tipus: Element urbà.

Barranquet, El [eɫ baraŋ'ket]

Altres denominacions: Barranc de Xiclà [ba'raŋk de ʃi'kla], barranc del Pantano [ba'raŋk deɫ pan'tano], barranc del Pantano de Xiclà [ba'raŋk deɫ pan'tano de ʃi'kla].

Font: Oral, cartogràfica, bibliogràfica (Àlvaro, 2015: 178; Peris, 1984: 117) i documental (Libro de Azagadores de la Villa de Onda, 1779; Libro de Azagadores de la Villa de Onda, 1893).

Data: s. XVII (1698)

Text: “Afronta per una part ab lo barranc de Chiclà per altra ab terres de Pere Granell de Tales”.

Data: s. XVIII (1779)

Text: “Al barranco que baja de Chiclá”.

Data: s. XIX (1893)

Text: “Principia en el barranco que baja de Chiclá”.

Data: s. XIX (1893)

Text: “Se pone otra hita que atraviesa el barranquet”.

Localització: Naix a Xiclà, passa pel Pantano i fa cap al riu Anna al Ramblar, just després de passar per l’Arquet.

Etimologia: El topònim es forma a partir de la paraula barranc i el sufix diminutiu –et. Al seu torn, barranc prové d’una paraula preromana BARRANCA o BARRA (DCVB).

Tipus: Curs d’aigua.

Bassa, La [la ‘basa]

Font: Oral.

Localització: Junt al Bassó, a l’est d’aquest.

Etimologia: Per a l’etimologia de bassa consulteu *Bassó*.

Comentari: Les remodelacions de l’entorn urbà han fet desaparèixer aquest element.

Tipus: Element urbà.

Bassó [ba’so]

Topònim 1: El Bassó

Altres denominacions: El llavador [eɫ jaβaóɾ]

Font: Oral.

Localització: Al sud del nucli urbà d'Artesa.

Etimologia: Bassó és una deformació de la paraula bassot, augmentatiu derivat de bassa. Bassa és una paraula d'origen preindoeuropeu provinent de Balsa o Barsa i, segurament, originària de la Península Ibèrica (DCVB).

Comentari: Aquest és el lloc on la gent d'Artesa baixava a rentar la roba. Construït al segle XIX, està format per lloses de pedra de rodono (Campos i Vila, 1987: 252).

Tipus: Edifici urbà.

Topònim 2: Font del Bassó [fɔn del ba'so]

Font: Oral.

Localització: Junt al Bassó.

Comentari: Es tracta de l'antic abeurador ubicat vora la sèquia que baixa des de la font del Canyar, ara des de l'embassament de Benitandús, i travessa el poble. Les darreres remodelacions al lloc l'han destruïda en la seua forma original. Segons Campos i Vila (1987: 252), les seues característiques eren similars a les de l'abeurador del molí de la Mona d'Onda.

Tipus: Font.

Topònim 3: Els arbres del Bassó [el'zaβres del ba'so]

Font: Oral.

Localització: Al voltant del Bassó.

Etimologia: Arbre deriva del llatí ARBŌRE, amb el mateix significat (DCVB).

Tipus: Arbre.

Bassonet, El [el baso'net]

Font: Oral.

Localització: Junt al Bassó.

Comentari: Per les remodelacions a l'entorn, aquesta basseta ja no existeix.

Tipus: Element urbà.

Blasco Ibáñez, Carrer de [ka'rer de 'blasko i'βapeθ]

Font: Oral i cartogràfica.

Localització: Al nucli urbà d'Artesa, entre el carrer de l'Aigua, el carrer de Vicenta Ferrer Escrivà i el camí del Carme.

Etimologia: Blasco és un nom originari de l'Aragó, comú al País Valencià com a cognom (DCVB). Per la seua banda, Ibáñez és un cognom castellà format pel nom propi Ibán i el sufix -ez, "fill d'Ibán".

Comentari: Aquest topònim correspon a un dels carrers de la urbanització que a primeries de segle va ser edificada sobre l'Horta del poble. Blasco Ibáñez fou un escriptor valencià en llengua castellana, també periodista, fundador del diari *El Pueblo*, i polític d'orientació republicana, que va morir a Occitània l'any 1928.

Tipus: Via urbana.

Bonet [bo'net]

Topònim 1: El tossalet de Bonet [el tosa'let de bo'net].

Altres denominacions: Tossal de Bonet [to'sal de bo'net].

Font: Oral i documental (Annex del Libro de Azagadores de la Villa de Onda de 1893; Libro de Azagadores de la Villa de Onda de 1779; Libro de Azagadores de la Villa de Onda de 1893).

Data: s. XVIII (1779).

Text: "Miran de paso así al Tosal de Boned (...) en heredad

de los Monicos á la salida junto al tosal de Boned (...) en heredad de los herederos de José Rull Almer, también junto al tosal de Boned”.

Data: s. XIX (1893).

Text: “*Tosal de Bonet*”.

Data: s. XIX (?).

Text: “*Azagador que nace al tosal de Bonet propiedad de herederos de Juan Manuel Prades*”.

Localització: Al nord d’Artesa, a Sala, per dalt del forn de Redon.

Etimologia: El cognom Bonet, prou repartit arreu del País Valencià, Catalunya i Balears, deriva de bo, del llatí BŎNU, amb el mateix significat. Per a l’etimologia de tossal i tossalet, consulteu *Carme*.

Comentari: El topònim fa referència a un tossal que rep la denominació de Bonet, segurament perquè aquesta família hi ostentava la seua propietat.

Tipus: Elevació del terreny.

Topònim 2: La creu de Bonet [la krew de bo’net]

Font: Oral.

Localització: A l’oest d’Artesa, al Planàs.

Etimologia: Per a l’etimologia de creu, vegeu *Guinot*.

Comentari: Es tracta d’un topònim referent a una creu obrada que commemora l’assassinat en l’indret d’un home, de cognom Bonet, durant els primers dies de la Guerra Civil Espanyola, l’any 1936.

Tipus: Element rural.

Bord, El garrofer [el garo'fer bort]

Font: Oral.

Localització: Entre Sala i el Cuquello, vora el camí de Sala.

Etimologia: Bord deriva BŪRDU, “fill o filla que és nat de pares no units en matrimoni” (DCVB). Per a l’etimologia de garrofer consulteu *Garroferal, el*.

Comentari: El topònim fa referència a un garrofer bord, és a dir, “que no produïx (un arbre silvestre) fruit” (DNV).

Tipus: Arbre.

Borrascos, La parada dels [la pa'ra dels bo'raskos]

Font: Oral.

Localització: A l'oest d'Artesa, per damunt del corral de Joan el Calavera.

Etimologia: D'acord amb el DNV, parada és la “col·locació dels caçadors i dels paranyes en disposició de caçar” i deriva del verb parar, del llatí PARĀRE, amb el mateix significat. Íntimament lligat a aquest terme tenim parany, “lloc rural especialment preparat per a capturar pardalets amb una tècnica que consistix a amagar unes varetes impregnades amb visc entre les branques d'un arbre, on queden enganxades les aus” (DNV), amb la mateixa etimologia. El malnom Borrasco sembla ser d'origen castellà i podria estar vinculat amb la pluja, ja que en alguns indrets de Zamora s'usa com a sinònim d'aquesta paraula (Coca, 2013: 8). Ben semblant a ella és la paraula borrasca, que prové de l'italià BURRASCA (DCVB) i al seu torn del llatí BORRAS, “bòrees” (RAE). A Conca, en canvi, Borrasco és el nom d'una ferramenta del camp (Calero, 1981: 87). Per últim, a la localitat catalana de Vallverd, al Pla d'Urgell, existeix cal Borrasco.

Comentari: El topònim fa referència als propietaris de la parada, de malnom els Borrascos.

Tipus: Edifici rural.

Bovedeta, La [la bobe'ðeta]

Altres denominacions: La bovedeta del tio Nelo [la bobe'ðeta del 'tio 'neło].

Font: Oral.

Localització: Al final del carrer Cuatro Esquinas, junt a la Central i molt a prop del Bassó.

Etimologia: *Bovedeta* deriva de *bòveda*, castellanisme no normatiu en la nostra llengua que el DCVB defineix com “volta (de construcció), obra de fàbrica de forma còncaua que cobreix un espai situat entre dos murs o entre alguns pilars”. Deriva probablement del llatí *VOLVĪTA*, vinculat amb *VOLVĒRE*, “tornar” (DRAE). Per la seua banda, Nelo és la “forma abreviada vulgar de Manel o Manuel, usada en el País Valencià” (DCVB). Manuel és d'origen hebreu, *EMMANUEL*, “Déu amb nosaltres” (DCVB).

Comentari: Es tracta d'una xicoteta construcció de sostre de volta sobre la sèquia que baixa des de la font del Canyar i passa per l'Arquet. També és coneguda sota el nom del tio Nelo perquè està ubicada a tocar de la casa on vivia aquest home, al carrer Cuatro Esquinas, número 20.

Tipus: Element urbà.

Calvari [kaɫ'βari]

Topònim 1: El Calvari

Font: Oral i documental (Annex al Libro de Azagadores de la Villa de Onda, 1893).

Data: s. XIX (?)

Text: “*El Calvario de Artesa*”.

Localització: Al nord d'Artesa, tot el terreny que envolta el Calvari.

Etimologia: Calvari prové del llatí *CALVARIUM*, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: Aquest topònim fa referència a les terres i habitatges ubicats al voltant del Calvari del poble.

Tipus: Territori rural.

Topònim 2: El Calvari

Font: Oral i bibliogràfica (Campos i Vila, 1987).

Localització: Al nord del nucli d'Artesa, per dalt de les Penyes.

Comentari: L'estat de conservació del Calvari és molt dolent, ja que algunes de les estacions han desaparegut i cap de les que hi ha en peu conserven retaules ceràmics sencers. En aquest sentit han sobreviscut alguns taulells amb escenes fragmentàries de la Passió de Crist, possiblement pintats a primeries del segle XIX. Queden també alguns dels xiprers que marcaven el recorregut en ziga-zaga.

Tipus: Edifici religiós.

Topònim 3: Carrer del Calvari [ka'rer del kaɫ'βari]

Font: Oral i cartogràfica.

Localització: Al nucli urbà d'Artesa, entre l'avinguda de la Plana i les Pallisses, per baix del Calvari.

Comentari: Aquest topònim està motivat per la presència del Calvari del poble vora el carrer.

Tipus: Via urbana.

Cantallops [kanta'ɫops]

Font: Oral, cartogràfica, bibliogràfica (Àlvaro, 2015: 72-73; De Córdoba, 1845: 479) i documental (Itinerario Descriptivo Militar de España: tomo IV Cataluña y Valencia, 1866).

Data: s. XIX (1845).

Text: “Al amanecer del 14 aparecieron las alturas de Suera, llamadas Loma y Solana de Cantalobos”.

Data: s. XIX (1866).

Text: “Se dirige por la sierra de Cantallops á Onda”.

Localització: Al nord-oest d’Artesa, entre el Cuquello, l’Ombria de Roca i Xiclà, mirant als termes de Fanzara, Tales i Suera.

Etimologia: Segons Àlvaro (2015: 73) i el DCVB, Cantallops està format per l’arrel cant-, d’origen preindoeuropeu i que sembla significar “pedra”, i per llop, del llatí LŪPU, amb el mateix significat. Així doncs, el seu significat és “pedra de llops” i no té res a veure amb el verb cantar, com s’ha interpretat de manera errònia (Àlvaro, 2015: 73).

Comentari: Es tracta d’una zona dividida entre els termes d’Onda, Suera i Fanzara, en la qual existeix un poblament de l’Edat del Bronze (s. VII-VI a.C). També es coneix amb el nom de Cantalobos per ser Fanzara de llengua castellana. Aquest topònim el retrobem arreu del País Valencià i de Catalunya: a Ares, Benicàssim, Cantallops (Alt Empordà), Fondegulla, Llavorsí (Pallars Sobirà), Nules o Ribera d’Urgellet (Alt Urgell).

Tipus: Partida rural.

Canut, Font del [fɔn del ka’nut]

Font: Oral.

Localització: Al nord-oest d’Artesa, al Cuquello, vora el camí de Sala i pràcticament enfront d’una bassa.

Etimologia: Canut és una forma dialectal de canonet, que al seu torn deriva de canó i de canya, del llatí CANNA, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: Es tracta d’una xicoteta font de la qual només brollava aigua després d’episodis de pluja. El seu nom prové del fet que per tal de canalitzar el seu cabdal es col·locava al sortidor un canut de canya. En l’actualitat

encara conserva un canut, però de plàstic.

Tipus: Font.

Canyar, Font del [fɔn del ka'ɲar]

Font: Oral, cartogràfica i bibliogràfica (Àlvaro, 2015: 74-75; Cavanilles, 1795: 100; Madoz, 1850: 256)

Data: s. XVIII (1795)

Text: “Al rededor de la villa y del cerro hay 1500 jornales de huerta, regada con las aguas de la fuente del Cañar”.

Data: s. XIX (1850)

Text: “El pueblo más septentrional del partido es Onda, en cuyo rededor hay unos 4.500 jornales de huerta regada con las aguas de la fuente del Cañar”.

Localització: Vora el llit del riu Anna, just al límit dels termes municipals d'Onda i de Tales.

Etimologia: Per a l'etimologia de canya, vegeu *Canut, font del*.

Comentari: Aquesta font abastia les hortes d'Artesa i d'Onda, però per la necessitat d'augmentar el cabdal de les aigües es va construir l'embassament de Benitandús i es va deixar d'utilitzar. Des d'aleshores és aquest qui subministra l'aigua per als conreus. En l'actualitat l'accés fins a la font és impracticable per l'abundància de canyes. Estava situada damunt d'una xicoteta elevació del terreny, i l'aigua brollava del terra.

Tipus: Font.

Capitanes, El toll de les [el toj de les kapi'tanes]

Font: Oral.

Localització: Al sud d'Artesa, entre les Passeres i l'Arquet.

Etimologia: La paraula toll és d'etimologia incerta. Corominas defensa que

deriva del cèltic *TULLOS, “clot, forat” (DCVB). Capitanes, per la seua banda, té el seu origen en el llatí medieval CAPITĀNUS, “cabdill” (DCVB).

Comentari: Aquest topònim fa referència a un toll del Riu conegut per tothom amb el sobrenom del de les Capitanes.

Tipus: Toll.

Carabineres, Les casetes [les ka'zetes karaβi'neres]

Font: Oral i bibliogràfica (Peris, 1984: 117).

Data: s. XX (1954)

Text: “Pasa por la casa de los carabineros”.

Localització: A l'oest d'Artesa, pràcticament davant de la casa el tio Sanaiüja.

Etimologia: Carabiner deriva de carabina, “arma de foc que té les mateixes peces que el fusell, però té el canó més curt”, de l'italià CARABINA, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: Aquestes casetes són conegudes amb el nom de carabineres. Un carabiner, o carrabiner, és un “guàrdia destinat a la repressió del contraban i a la vigilància de costes, fronteres i duanes” (DNV).

Tipus: Edifici rural.

Carles Salvador, Carrer de [ka'rer de 'karles sałba'ðor]

Font: Oral i cartogràfica.

Localització: Al nucli urbà d'Artesa, entre el carrer de Blasco Ibáñez i el carrer de Vicenta Ferrer Escribà.

Etimologia: Carles deriva del llatí tardà CAROLUS, d'ascendència germànica, mentre que Salvador prové del llatí SALVĀTÖRE, “que salva” (DCVB).

Comentari: Aquest topònim correspon a un dels carrers de la urbanització que a primeries de segle va ser edificada sobre l'Horta del poble. Carles Salvador fou un poeta i gramàtic valencià molt actiu en la difusió de les

Normes de Castelló, punt de partida de l'ortografia que emprem en aquest treball. Desenvolupà la seua tasca abans i després de la Guerra Civil.

Tipus: Via urbana.

Carme [‘karme]

Topònim 1: El Carme

Font: Oral, cartogràfica i bibliogràfica (Àlvaro, 2015: 77).

Localització: A l'est del nucli d'Artesa, tancant pel sud-oest el Carme, entre l'Assegador, els Alcavons i Palaci.

Comentari: Aquest topònim té el seu origen en l'existència d'un convent de Pares Carmelites, conegut popularment com el Carme.

Tipus: Partida rural.

Topònim 2: El Carme

Altres denominacions: Santuari de la Mare de Déu de l'Esperança i Convent de Pares Carmelites de la Mare de Déu de l'Esperança d'Onda (oficialment).

Font: Oral, cartogràfica, bibliogràfica (Mundina, 1873: 416; Rull, 1967: 83; Ximeno, 1749: 178) i documental (Libro de Azagadores de la Villa de Onda, 1779)

Data: s. XV (1437)

Text: “*Item jaquesch a la obra del Monestil novament començat del Carme, apellat de Santa Maria de Sperança, en lo terme de Onda, camí de Artesa, deu sous*”.

Data: s. XVIII (1749)

Text: “*Fr. Eliseo García (...) tomó el Abito, y professó en el Convento de Nuestra Señora de la Esperanza de la Villa de Onda*”.

Data: s. XVIII (1779)

Text: “*En la heredad del Convento del Carmen camino de Valencia*”.

Data: s. XIX (1873)

Text: “*Convento del Carmen*”.

Localització: A l'est del nucli d'Artesa, en la partida del Carme, vora la carretera d'Onda a Artana.

Comentari: El complex és de fundació incerta. Pel testament d'en Domènec Ros d'Orsins sabem que és anterior a 1437, tot i que autors com Madoz el remunten al 1328. La llegenda diu que un musulmà que vivia al lloc al segle XIII va manar a un artesà d'Onda que li fera una escultura de la seua filla, recentment morta durant el part, amb aspecte d'embarassada. Aquesta imatge es va il·luminar una nit i el va convèncer de convertir-se al cristianisme. Exclaustrat el 1835 i cremat el 1836, fou restaurat entre 1879 i 1903, quan s'inaugurà l'església neogòtica actual. El 1936 va ser desallotjat i cremat de nou. La vida conventual es va reprendre el 1938, fins als nostres dies.

Tipus: Edifici religiós.

Topònim 3: Font del Carme [fɔn del 'karme]

Font: Oral.

Localització: A la vora del camí del Carme, junt a l'Ajuda.

Comentari: Es tracta d'un abeurador molt malmès i del qual desaparegueren algunes pedres recentment.

Tipus: Font.

Topònim 4: El tossalet del Carme [eɫ tosa'let deɫ 'karme]

Altres denominacions: La muntanyeta del Carme [la monta'jeta deɫ 'karme].

Font: Oral, cartogràfica i bibliogràfica (Mundina, 1873: 439; Rull, 1967: 184, 186).

Data: s.XIX (1873)

Text: “*El monte interpuesto entre la villa de Onda y el lugar de Artesa, denominado por los naturales la montaña del Carmen*”.

Localització: A l'est d'Artesa, passat el Convent del Carme. Actualment s'ha edificat al lloc la urbanització “Nueva Onda”.

Etimologia: Tossalet prové de tossal, que deriva de tòs, paraula que, segons el DCVB, presenta una etimologia incerta. Per a l'etimologia de muntanyeta consulteu *Muntanyesa*.

Comentari: Aquesta muntanya, molt popular a Onda i a Artesa, ha desaparegut com a tal i hui en dia està pràcticament urbanitzada, fruit de l'expansió de la capital del municipi. Per ella transcorria el camí de Palaci, entre d'altres. Diu Baltasar Rull (1967: 186) que “*terminada la primera guerra carlista, con el fin de evitar la pérdida de aguas por las conducciones se acometió la grande y costósima empresa de minar la montaña del Carmen en toda su extensión construyendo un canal subterráneo con paredes y bóveda de cal y canto que se inauguró el 26 de noviembre de 1849*”.

Tipus: Elevació del terreny.

Topònim 5: Camí del Carme [ka'mi deɫ 'karme]

Altres denominacions: Camí vell del Carme.

Font: Oral i cartogràfica.

Localització: Ix d'Artesa, passa per l'Horta i pels Alcavons, i acaba al Carme.

Tipus: Via rural.

Topònim 6: La costereta del Carme [la koste'reta del 'karme]

Font: Oral.

Localització: És el tram de carretera ubicat entre el Carme i el tossalet del Carme.

Etimologia: Costereta és un diminutiu de costera, paraula que pot derivar o bé del llatí vulgar *COSTARIU, “lateral”, o bé del llatí CŌSTA, “costella” (DCVB).

Comentari: El topònim està motivat per la lleu elevació del terreny de la carretera en aquest tram.

Tipus: Territori interurbà.

Topònim 7: La casa del Carme [la 'kaza del 'karme]

Font: Oral.

Localització: Entre l'Assegador i el Carme, molt a prop del Convent.

Comentari: Es tracta d'una àmplia construcció amb habitatge, cambra i corral ubicada just enfront del Carme, que fou propietat de la família Lànderer, com moltes de les terres d'aquesta zona. Sospitem que el topònim “*corral del Carmen*” que apareix al *Libro de Azagadores de la Villa de Onda* de 1779 es refereix a aquest indret.

Tipus: Edifici rural.

Topònim 8: El terror del Carme [eɫ teˈrer deɫ ˈkarme]

Font: Oral.

Localització: Al final de la Recta, en direcció al Carme, just en un revolt de la carretera.

Etimologia: Terror deriva del llatí TERRARIŪ, “fet de terra, pertanyent a la terra” (DCVB).

Comentari: Aquest topònim fa referència a un indret d’on s’extragué terra per a les fàbriques taulelleres. Tanmateix les extraccions van ser breus en el temps ja que la terra no tenia les característiques adients.

Tipus: Terreny.

Topònim 9: Plaça del Carme [ˈplasa deɫ ˈkarme]

(Vegeu *Dalt, plaça de*).

Topònim 10: L’assut del Carme [laˈsut deɫ ˈkarme]

(Vegeu *Onda*).

Casilla, La [la kaˈsija]

Font: Oral i cartogràfica.

Localització: A la vora de la carretera de Tales, per damunt de l’Assut.

Etimologia: El topònim és d’origen castellà i l’etimologia és similar a la de caseta (vegeu *Abogat, la casa de l’*). Ací s’afegeix el sufix castellà *-illa*.

Comentari: Es tracta de l’antiga caseta dels peons caminers.

Tipus: Edifici rural.

Catarrillo, Sénia de [‘senia de kata’rijo]

Font: Oral.

Localització: Vora el camí d’Onda a Fanzara, a pocs metres dels camps de futbol de la Caixa Rural d’Onda i molt a prop de la sénia de Valero.

Etimologia: *Catarrillo* sembla derivar de catarro, “inflamació aguda o crònica d’una mucosa, especialment la nasal i la faríngia, que produïx augment de mucositat” (DNV), amb el sufix castellà -illo. Catarro deriva del llatí CATARRHUS, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: El nom fa referència al propietari de la sénia, de malnom Catarrillo.

Tipus: Edifici rural.

Cementeri [semen’teri]

Topònim 1: El Cementeri

Font: Oral.

Localització: Al nord del nucli d’Artesa, a l’Assegador.

Etimologia: Prové del llatí COEMETĒRIUM, “cementeri” (DCVB).

Tipus: Edifici rural.

Topònim 2: Camí del Cementeri [ka’mi del semen’teri]

Font: Oral.

Localització: A l’est d’Artesa. Ix de l’avinguda de la Plana i puja cap a l’Assegador fins a arribar al cementeri.

Tipus: Via rural.

Central, La [la sen’traɫ]

Font: Oral.

Localització: Al nucli urbà d’Artesa, al final del carrer Cuatro Esquinas, junt

a la Bovedeta.

Etimologia: Central deriva del llatí CENTRĀLE, “pertanyent al centre” (DCVB). D’ací ix l’accepció: “lloc on es reuneixen els instruments i els mecanismes que permeten el funcionament de determinats servicis” (DNV), en aquest cas el servei elèctric.

Comentari: El topònim es refereix a una estació transformadora d’electricitat ubicada en una construcció de reduïdes dimensions.

Tipus: Edifici urbà.

Cereta, La [la se’reta]

Font: Oral.

Localització: Al nucli urbà d’Artesa, a l’avinguda de la Plana, enfront de la Baraneta.

Etimologia: Aquest topònim s’ha format a partir de l’adaptació de la paraula castellana *acera* a la fonètica de la nostra llengua. Deriva del llatí *FACIARIŪS, de FACĪES, “cara” (DRAE).

Comentari: El topònim fa referència a l’existència d’una vorera elevada i més ampla enfront de dues cases, on es pot prendre còmodament la fresca a l’estiu i sopar al carrer durant les festes del poble.

Tipus: Element urbà.

Coixo l’Airoso, Caseta del [ka’zeta del ‘kojʃo laj’roso]

Font: Oral.

Localització: Al sud d’Artesa, al Montí, per dalt del Fornàs.

Etimologia: *Coixo* és una variant dialectal de coix, del llatí CŌXU, amb el mateix significat. *Airoso* és la castellanització de la paraula airós, que vol dir “elegant” (DCVB).

Comentari: Es tracta d’una caseta en ruïnes vora la senda que baixa des de la

Malea de Guinot cap a Artesola. Era propietat d'un home d'Onda conegut amb el malnom del Coixo l'Airoso.

Tipus: Edifici rural.

Colomera, Els garrofers de la tia [els garo'fers de la 'tia kolo'mera]

Font: Oral.

Localització: Al nord-est del nucli urbà d'Artesa, junt al Calvari.

Etimologia: Colomera és el femení de la paraula colomer, "lloc, sovint situat en un terrat, dedicat a la cria de coloms" (DNV), que deriva del llatí COLUMBĀRIŪ, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: El topònim fa referència a la propietària d'aquest camp de garrofers, de malnom Colomera.

Tipus: Terreny.

Cristino, Sénia del tio ['senia del 'tio kris'tino]

Font: Oral.

Localització: Junt a l'Assut.

Etimologia: Cristino és un nom propi d'home, en castellà, que deriva del llatí CHRISTINA, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: El nom fa referència al propietari de la sénia, conegut com el tio Cristino.

Tipus: Edifici rural.

Cuatro Esquinas, Carrer [ka'rer 'kwatro es'kinas]

Font: Oral i cartogràfica.

Localització: Al nucli urbà d'Artesa, entre la plaça de Dalt, l'avinguda de la Plana, la plaça de Baix i el carrer de l'Aigua.

Etimologia: Cuatro deriva del llatí QUATTŪOR, amb el mateix significat

(DRAE). Per la seua banda, *esquina* prové del gòtic *SKĪNA, “barreta” o “tíbia” (DRAE).

Comentari: Aquest topònim, únicament conegut en castellà, dóna nom al carrer que travessa pràcticament la totalitat del nucli més antic de la població d’Artesa. Conserva un vell taulellet amb la retolació del carrer enfront de la façana de la casa número 2. També al tram conegut com la Placeta es conserva entre les façanes dels habitatges 6 i 8 un retaule ceràmic de sant Josep, obra anònima del segle XIX. Finalment, en el seu tram final, enfront de la façana de la casa número 18 s’observa una alta paret de pedra d’un habitatge ubicat sobre roques grans.

Tipus: Via urbana.

Cubero, El [eɫ kuˈβero]

Font: Oral.

Localització: Al sud d’Artesa, a l’Horta. En l’actualitat, en l’àrea ocupada pels carrers de Joan Lluís Vives, Carles Salvador i Vicenta Ferrer Escrivà.

Etimologia: Cubero deriva del llatí CUPARIUS, que és qui fabrica o ven cubes (DRAE).

Comentari: Es tracta d’un topònim que dóna nom a una part de l’antiga horta del poble. La seua motivació podria ser que Cubero fóra el cognom d’algú vinculat amb aquestes terres. Per exemple, a la partida del Trencadal de Mínguez d’Onda, es registra un propietari anomenat Manuel Cubero en documentació del segle XIX.

Tipus: Territori rural.

Cuquello [ku'kejo]

Topònim 1: El Cuquello

Font: Oral i cartogràfica.

Localització: Massís muntanyós emplaçat al nord d'Artesa, tancat entre Sala, Xiclà i la Serreta.

Comentari: El topònim deu derivar d'una varietat d'olives molt menudes i gens amargues (DCVB), ja que Àlvaro (2015: 92) recull aquesta cançó d'Onda: “Xiquetes si voleu vindre / a l'olivar de m'**agiüelo*, / a tres duros la barcella, / olivetes del Cuquello”.

Tipus: Partida rural.

Topònim 2: Coves del Cuquello ['kɔβes ðel ku'kejo]

Font: Oral.

Localització: Al massís del Cuquello.

Etimologia: Cova deriva del llatí CŎVA, variant de CAVA, *buida*.

Comentari: En són almenys tres, identificades amb els noms d'avenc del Cuquello, avenc del Cuquello-1 i avenc del Cuquello-2 (SICE-CS).

Tipus: Cavitat.

Dalt, Plaça de ['plasa de dal]

Altres denominacions: Plaça del Carme.

Font: Oral, cartogràfica i bibliogràfica (Campos i Vila, 1987: 333; Madoz, 1849: 603).

Data: s. XIX (1849)

Text: “3 plazas llamadas Mayor, del Carmen y del Horno”.

Localització: Al nucli urbà d'Artesa, tancada entre el carrer de l'Aigua, l'avinguda de la Plana i el carrer Cuatro Esquinas.

Etimologia: De dalt deriva del llatí DE ALTO, “de la part alta” (DCVB).

Comentari: El nom d’aquesta plaça fa referència a la seua ubicació dins de l’entramat urbà d’Artesa. En aquest sentit està situada a una major altura que l’anomenada de Baix, i d’ací el seu nom. Oficialment és anomenada plaça del Carme, nom que ja registra Pascual Madoz (1849: 603) i que s’explica per la presència a la façana d’una de les cases d’un retaule ceràmic del segle XIX on apareix la Mare de Déu del Carme.

Tipus: Via urbana.

Daniel, El canyaret del tio [eɫ caɲaˈret deɫ ˈtio daniˈeɫ]

Font: Oral.

Localització: Al sud-oest d’Artesa, enfront de les Passeres, una vegada creuat el riu.

Etimologia: Daniel té el seu origen en el nom bíblic (DCVB). Per la seua banda, un canyaret, en aquest cas, és un terreny de reduïdes dimensions poblat per canyes. Així doncs, no hem d’entendre aquí el significat propi de la paraula “escàndol, disputa amb crits” (DNV).

Comentari: El topònim fa referència a un canyaret propietat d’un home anomenat Daniel.

Tipus: Terreny.

Escola [asˈkɔla]

Topònim 1: L’Escola

Font: Oral.

Localització: A la plaça de l’Església, junt al temple parroquial.

Etimologia: Escola deriva del llatí SCHŌLA, amb el mateix significat.

Comentari: Aquest va ser el darrer emplaçament de l’escola d’Artesa abans del seu tancament. En l’actualitat, l’edifici ha estat

rehabilitat per l'Ajuntament d'Onda i es fa servir com a local multifuncional per a tot tipus de celebracions dels artesols i dels onders, i també és la seu de la comissió al llarg de la setmana de festes.

Tipus: Edifici urbà.

Topònim 2: L'Escola vella [las'kòla 'beja]

(Vegeu *Sanaiija*)

Enrajolada, L'era ['lera enraʃo'la]

Font: Oral.

Localització: Al tossalet del Carme. En l'actualitat, al nord de l'Institut d'Educació Secundària IES Serra d'Espadà. Més o menys, al mig del carrer d'Arcadi Garcia d'Onda.

Etimologia: Enrajolada deriva de rajola, de l'àrab LĀJŪRA, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: El nom d'aquesta ve donat pel fet que estava enrajolada, és a dir, pavimentada de rajoles (DCVB).

Tipus: Terreny.

Església, Plaça de l' ['plasa de laʃ'ylezia] o ['plasa de laz'ylezia]

Font: Oral i cartogràfica.

Localització: Al nucli urbà d'Artesa, entre l'avinguda de la Plana i la plaça de Baix.

Etimologia: Per a l'etimologia d'església consulteu *Santa Anna*.

Comentari: El topònim d'aquesta plaça està motivat per la presència a ella de l'església parroquial de Santa Anna.

Tipus: Via urbana.

Espardenyeta, El toll de l' [eɫ toj de laspaɾðe'ɲeta]

Font: Oral.

Localització: Al sud-oest d'Artesa, molt a prop de l'Assuteta i de les Passeres.

Etimologia: Espardenyeta deriva d'espardenya, i aquesta paraula d'espart, del llatí SPARTU “espart” (DCVB).

Comentari: El topònim fa referència a un toll conegut com el de l'espardenyeta. Àlvaro (2015: 95) cita un toll amb aquesta denominació però el situa a la partida de Sonella d'Onda.

Tipus: Toll.

Estanquera, Caseta de l' [ka'zeta de lestaŋ'kera]

Altres denominacions: Caseta de Carmen Gascó [ka'zeta de 'karmen gas'ko].

Font: Oral.

Localització: Al Planàs i molt a prop del pont de l'Arquet. Entre la carretera d'Aiòder i la de Tales, a tocar del Barranquet.

Etimologia: Estanquera deriva del verb estancar, d'etimologia incerta. El DCVB proposa una forma llatina *STANCARE, vinculada amb STAGNARE, “embassar” o amb STANTE “aturar”.

Comentari: El topònim fa referència a la propietària de la caseta, l'Estanquera, malnom de Carmen Gascó. Aquest malnom es deu al seu ofici, el d'estanquera. En l'actualitat és inaccessible per l'abundant vegetació i la transformació del terreny.

Tipus: Edifici rural.

Fabriquetes, Les [les faβri'ketes]

Font: Oral.

Localització: A tocar del nucli urbà d'Onda, al final del carrer de la Cossa, a

la banda est de l'avinguda de Tales i fins a l'inici de les Senietes i del camí de Sala.

Etimologia: La paraula fabriqueta prové de fàbrica, del llatí FABRĪCA, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: Aquest topònim fa referència a un conjunt de fàbriques de taulells que hi havia a l'eixida d'Onda cap a Artesa. Algunes d'elles foren incloses en el Polígon Industrial de la Cossa, i altres s'assentaven a l'actual carrer de Matilde Salvador de la capital municipal. En general, estan enrunades.

Tipus: Edifici urbà.

Femers, Els [els fe'mers]

Font: Oral.

Localització: A l'est del nucli urbà d'Artesa, just en un extrem de la Recta, per dalt d'una llosa commemorativa d'un accident de trànsit.

Etimologia: Femer deriva del llatí FIMARĪU, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: El topònim podria indicar que, en el passat, l'indret fou un abocador d'algun tipus de deixalles.

Tipus: Territori rural.

Figueres, Fonteta de [fon'teta de fi'yeres]

Font: Cartogràfica.

Localització: Al nord-oest d'Artesa, a tocar de la parada del Guitarro.

Etimologia: Per a l'etimologia de figueres consulteu *Tombada, la figuera*.

Comentari: El topònim fa referència a una font anomenada “de Figueres” que cap dels nostres informadors coneixia, però que recull l'Institut Cartogràfic Valencià. Per a més informació, vegeu *Higueras, corral de*.

Tipus: Font.

Forn, Plaça del [ˈplasa del forn]

Altres denominacions: Plaça del Mig [plása del míŋ] , avinguda de la Plana [aβiŋgúða de la plána].

Font: Oral, cartogràfica i bibliogràfica (Bonet, 2009: 1; Madoz, 1849: 603).

Data: s. XIX (1849)

Text: “3 plazas llamadas Mayor, del Carmen y del Horno”.

Localització: Al nucli urbà d’Artesa, tancada pel carrer de Santa Anna i per l’avinguda de la Plana.

Etimologia: Forn i mig deriven del llatí FŪRNU i MĒDĪU, amb els mateixos significats (DCVB). Per a l’etimologia de plana, consulteu *Planàs, el*.

Comentari: El nom d’aquesta plaça ve donat per la presència a ella del forn del poble, hui en dia desmantellat i sense ús. També per estar ubicada entre les places de Dalt i de Baix és coneguda com del Mig. Oficialment però, es denomina avinguda de la Plana.

Tipus: Via urbana.

Fornàs [forˈnas]

Topònim 1: El Fornàs

Font: Oral.

Localització: Al sud d’Artesa, al Montí, per dalt de la font del tio Soler i per baix de la caseta del coixo l’Airoso.

Comentari: El topònim fa referència a una zona del Montí on hi havia un forn de calç que, per la seua importància, donava nom a aquesta contrada.

Tipus: Territori rural.

Topònim 2: El fornàs

Font: Oral.

Localització: Al sud d'Artesa, al nord-est de la caseta del coixo l'Airoso.

Comentari: Es tracta d'un antic forn de calç, en desús des de fa dècades.

Tipus: Edifici rural.

Freres, Pou dels [pow dels 'freres]

Font: Oral.

Localització: A l'oest d'Artesa, a tocar del pontet de l'Arquet.

Etimologia: Pou deriva del llatí PŪTĒU, amb el mateix significat (DCVB). Per la seua banda, frare prové del llatí FRATRE, "germà" (DCVB).

Comentari: Aquest topònim fa referència a un antic pou, actualment desaparegut, que havia estat marcat per un frare que també era saurí.

Tipus: Element rural.

Frontó, El [el fron'to]

Font: Oral.

Localització: Al nucli urbà d'Artesa, al carrer de l'Aigua, construït parcialment sobre el Garroferal.

Etimologia: Frontó és una paraula presa del castellà FRONTÓN, que deriva d'un augmentatiu del llatí FRONTE (DRAE).

Comentari: Aquest topònim és relativament recent ja que està motivat per un recinte poliesportiu amb frontó, camp de futbol i pista de bàsquet edificat a meitat de la dècada del 1980.

Tipus: Element urbà.

Garroferal, El [eɫ ɡarofeˈraɫ]

Font: Oral i bibliogràfica (Bonet, 2009: 2).

Localització: Al nucli urbà d'Artesa, vora el carrer de l'Aigua i la plaça del Carme, on hui en dia s'alcen la casa de l'Abogat i el Frontó.

Etimologia: Garrofer deriva de garrofa, de l'àrab ḡARRUBA, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: Aquest topònim està motivat per l'existència al lloc d'un camp on predominaven els garrofers. Està format per la paraula garrofer, més el sufix col·lectiu -al. Contrasta ací l'ús del sufix -al i no del sufix dialectal -ar, que si que apareix al topònim de l'Alcornocar. Entre els anys 1982 i 1986 els veïns de la plaça de Dalt feren en aquest indret la seua foguera de Sant Antoni (Bonet, 2009).

Tipus: Terreny.

Gran, La casa [la ˈkaza ɡran]

Font: Oral.

Localització: Al sud-oest del nucli urbà d'Artesa, plaça de Baix, número 7.

Etimologia: Gran deriva del llatí GRANDE, amb el mateix significat, tot i que la forma clàssica llatina és MAGNUM (DCVB).

Comentari: Es tracta d'una casa coneguda amb l'apel·latiu de gran, per les seues dimensions.

Tipus: Edifici urbà.

Granell, Corral de [korál de ɡraˈnej]

Font: Documental (Libro de Azagadores de la Villa de Onda, 1779).

Data: s. XVIII (1779)

Text: "Corral de Granell".

Localització: Desconeguda.

Etimologia: Granell és un derivat de gra, que al seu torn prové del llatí GRANU, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: Aquest topònim és desconegut en l'actualitat a Artesa. Per la descripció que hi fa el llibre de 1779, estava ubicat entre el camí d'Aiòder, que identifiquem amb la carretera d'Aiòder actual, i el Canyar. La denominació de Granell es deu al fet que el seu propietari tenia aquest cognom.

Tipus: Edifici rural.

Guilopo, L'anouer del [lano'er del gi'lopo]

Font: Oral.

Localització: Al sud d'Artesa, vora el Riu, just enfront de l'anouer de la tia Muntanyesa.

Etimologia: Guilopo deriva del castellà GALOPO, del francès GALOPIN “violet missatger” (GDLC).

Comentari: Aquest topònim es refereix a un anouer propietat d'un home de Tales conegut amb el malnom del Guilopo. Segons el DCVB, Guilopo té dos significats contradictoris. Per una banda vol dir “beneïtot, curt d'enteniment” i per altra “deixondit i entremaliat”. En canvi, el DNV solament recull la segona “hàbil o astut per a aconseguir el que vol, que obra amb picardia”.

Tipus: Arbre.

Guinot [gi'not]

Topònim 1: La malea de Guinot [la ma'lea de gi'not]

Altres denominacions: La creu de la malea [la krew de la ma'lea].

Font: Oral i bibliogràfica (Peris, 1984: 131).

Data: s. XX (1954)

Text: “Colada de l'Assud de Sonella y Malea de Guinot”.

Localització: Al sud d'Artesa, al vessant nord del Montí, per sota el repetidor de la televisió d'Onda.

Etimologia: Malea, i la seua forma formal malesa, deriven del llatí MALĪTĪA, “quantitat de mal, dolentia” (DCVB). Per la seua banda, Guinot és un cognom habitual a Artesa que, segons Enric Guinot (2009: 280), va ser importat l'any 1513 per Jeroni Guinot, un home procedent d'Occitània que s'establí a Castelló. A les comarques catalanes del Vallès i del Penedès, Guinot és el nom que rep el mascle de la rabosa, paraula que deriva del nom germànic WINALD o WINIHILD (DCVB). Finalment, creu deriva del llatí CRŪCE, amb el mateix significat.

Comentari: El topònim està motivat pel fet que en aquest terreny, propietat de la família Guinot, creixia la malea, “sotabosc espès” (DNV), que després era retirada per a baixar-la a les fàbriques d'Onda. També és dita “la creu de la malea” perquè al fer-se aquesta, des de lluny, semblava que es dibuixara una creu sobre la terra

Tipus: Terreny.

Topònim 2: La parada dels Guinots [la pa'ra dels gi'nòts]

Font: Oral.

Localització: Al nord-oest d'Artesa, entre la partida de l'Arquet, l'Assagador i la Serreta.

Comentari: El topònim fa referència als propietaris de la parada, la família Guinot.

Tipus: Edifici rural.

Topònim 3: Caseta de Guinot [ka'zeta de gi'not]

Font: Oral.

Localització: A la malea de Guinot.

Comentari: El topònim fa referència al propietari de la caseta, de cognom Guinot. En alguns mapes antics s'assenyala una altra caseta de Guinot, ubicada en el punt on la senda que unia Onda amb la font del Retor, després de passar-la, s'endinsava en terme de Tales.

Tipus: Edifici rural.

Guitarro [gi'taro]

Topònim 1: La parada del Guitarro [la pa'ra del gi'taro]

Altres denominacions: Parada de José Almer [pa'ra de xosé almer]

Font: Oral.

Localització: A l'oest del nucli d'Artesa, just per dalt de la caseta de la tia Anita, també coneguda com la caseta del Guitarro.

Etimologia: Guitarro sembla derivar del castellà *guitarro*, guitarró, “guitarra xicoteta de quatre o cinc cordes” (DNV) o de guitarra, ambdues formes provinents de CITHARA, instrument antic (DCVB).

Comentari: El topònim fa referència al propietari de la parada, dit José Almer, de malnom el Guitarro.

Tipus: Edifici rural.

Topònim 2: Caseta del Guitarro [ka'zeta del gi'taro]

(Vegeu *Anita*).

Higueras, Corral de [ko'raɫ dej'ýéras]

Font: Documental (Annex al Libro de Azagadores de la Villa de Onda, 1893).

Data: s. XIX (?)

Text: “*Corral de Higueras*”.

Localització: Desconeguda, a prop de la ratlla de Tales.

Etimologia: Per a l’etimologia de Higueras consulteu *Figueres, fonteta de*.

Comentari: Aquest topònim fa referència a un corral que no coneix cap dels nostres informadors, anomenat de Higueras. El document on apareix el situa entre el Calvari i el Cuquello, a prop del límit amb Tales. És per això que sospitem que es tracta del mateix indret que la fonteta de Figueres. En aquest cas, doncs, Higueras seria la versió castellanitzada del valencià Figueres.

Tipus: Edifici rural.

Horta, L’ [‘lɔrta]

Topònim 1: L’Horta

Altres denominacions: L’horta d’Artesa [‘lɔrta darˈteza]

Font: Oral, cartogràfica i bibliogràfica (Àlvaro, 2015: 61).

Data: s.XVII (1698)

Text: “*Joseph Guinnot, de Joseph, de Artesa (...) 6 tafulles de terra situades y possades en la horta de Artesa*”.

Localització: Al sud del nucli d’Artesa, entre els Alcavons i l’Arquet.

Etimologia: Prové del llatí HŎRTA, *hort*s (DCVB).

Comentari: L’expansió urbanística d’Artesa i l’abandonament progressiu dels camps de conreu han contribuït a la degradació d’aquesta partida. Tanmateix, encara hi queden camps conreats. En altres parcel·les s’han edificat casetes de camp o quadres per a cavalls.

Tipus: Partida rural.

Topònim 2: Camí de l’Horta [ka’mi de ‘lorta]

Font: Oral.

Localització: D’Artesa fins a l’Horta. En l’actualitat ha estat engolit per l’expansió urbana d’Artesa i forma part dels carrers de l’Aigua i de Blasco Ibáñez.

Tipus: Via rural.

Jaime, Carrer del Pare [ka’rer del ‘pare ‘xajme]

Font: Oral, cartogràfica i bibliogràfica (Àlvaro, 2007: 25-26).

Localització: Al nucli urbà d’Artesa, entre l’avinguda de la Plana i el Calvari.

Etimologia: Pare deriva del llatí PATRE, amb el mateix significat (DCVB).

Per a l’etimologia de Jaime consulteu *Jaume Tassa, caseta de*.

Comentari: El topònim d’aquest carrer està motivat per la voluntat dels veïns d’Artesa de dedicar-li una via urbana del poble al Pare Carmelita Jaime Calvo, pàrroc de l’església de Santa Anna des del 1973 fins el 1981, cosa que aprovà l’Ajuntament d’Onda al plenari del 17 de juliol de 1978 (Àlvaro, 2007: 26).

Tipus: Via urbana.

Jaume Tassa, Caseta de [ka’zeta de ‘tʃawme ‘tasa]

Font: Oral.

Localització: Al sud-oest d’Artesa, entre el camí d’Artesola i el riu Anna, i entre la caseta del tio Josepet i la del tio Quico.

Etimologia: Jaume deriva del llatí JACOBUS i, al seu torn, de l’hebreu IACOB. Tassa, per la seua banda, a banda d’un recipient (DNV) també és un cognom registrat a València o a Sant Feliu de Buixalleu (la Selva), entre d’altres (DCVB). Prové de l’àrab tASSA, “vas gran per a beure” (DCVB).

Comentari: El topònim fa referència al propietari de la caseta, Jaume Tassa.

Tipus: Edifici rural.

Joan el calavera, Corral de [ko'raɫ de dʒwan el kala'βera]

Font: Oral.

Localització: Al sud-oest d'Artesa, molt a prop ja del nucli de Tales.

Etimologia: Joan prové del nom bíblic JOHANNES (DCVB). Per la seua banda, l'etimologia de calavera és incerta. Alguns autors fan vindre aquesta paraula del llatí CADĀVĒRA, plural feminitzat de cadāver (DCVB).

Comentari: En aquest corral es guardava, antigament, el ramat que eixia als carrers de Tales durant les seues festes. Els animals entraven a peu al poble des d'aquest corral, guiats pel pastor. El topònim fa referència al propietari de l'edifici, un home de nom Joan i de malnom el Calavera.

Tipus: Edifici rural.

Joan Lluís Vives, Carrer de [ka'rer de dʒwan ju'is 'bibes]

Font: Oral i cartogràfica.

Localització: Al nucli urbà d'Artesa, entre el carrer de Blasco Ibáñez i el carrer de Vicenta Ferrer Escribà.

Etimologia: Vives prové del llatí VĪVAS, “visques”, usat com a nom personal amb la intenció d'augurar-li una vida llarga a la persona. Per a l'etimologia de Lluís consulteu *Lluïset, caseta de*.

Comentari: Aquest topònim correspon a un dels carrers de la urbanització que a primeries de segle va ser edificada sobre l'Horta del poble. Joan Lluís Vives fou un humanista valencià d'ascendència jueva, un dels més importants a nivell europeu durant el segle XVI.

Tipus: Via urbana.

Joanot Martorell, Carrer de [ka'rer de dʒwa'not marto'rej]

Font: Oral i cartogràfica.

Localització: Al nucli urbà d'Artesa, entre el carrer de Blasco Ibáñez i el carrer de Vicenta Ferrer Escribà.

Etimologia: Martorell és una localitat propera a Barcelona, a més de ser també un cognom i un antic nom propi. Prové possiblement de la paraula màrtir, del llatí MARTURI (DCVB).

Comentari: Aquest topònim correspon a un dels carrers de la urbanització que a primeries de segle va ser edificada sobre l'Horta del poble. Joanot Martorell va ser un escriptor valencià del segle XV, conegut sobretot per la seua obra *Tirant lo Blanch*.

Tipus: Via urbana.

Joaquín el Bellido, Caseta de [ka'zeta de xwa'kin eɫ be'jiðo]

Font: Oral.

Localització: En la carretera d'Aiòder, entre les partides del Pantano, la Frontera i Carbonària.

Etimologia: Joaquín és un nom castellà que deriva del llatí IOACHIM (DCVB). També castellà és l'origen de Bellido, “*bello, agraciado, hermoso*” (DRAE).

Comentari: El topònim fa referència al propietari de la caseta, Joaquín, de malnom el Bellido.

Tipus: Edifici rural.

José María [xo'se ma'ria]

Topònim 1: Caseta de José María [ka'zeta de xo'se ma'ria]

Altres denominacions: Caseta del tio Josepet [kazéta del tío tʃuzepét]

Font: Oral.

Localització: A la vora del camí d'Artesola, just davant de l'Alcornocar.

Etimologia: José María deriva dels noms llatins IOSEPH i MARIA (DCVB).

Comentari: El topònim fa referència al propietari de la caseta, José María. També rep el nom del pare d'aquest i propietari anterior, el tio Josepet.

Tipus: Edifici rural.

Topònim 2: Toll de José María [toj de xo'se ma'ria]

Font: Oral.

Localització: Al llot del riu Anna, baix de la caseta de José María.

Comentari: El topònim fa referència al propietari d'una caseta molt pròxima al toll, de nom José María.

Tipus: Toll.

Lànderer [lande'rer]

Topònim 1: Finca de Lànderer ['fiŋka de lande'rer]

Altres denominacions: Hort de Lànderer [hɔrt de lande'rer]

Font: Oral.

Localització: A la partida del Carme, des del Carme fins als contraforts del Montí, per baix de l'ermita de Santa Bàrbara.

Etimologia: Finca és una paraula incorporada al valencià a través del castellà, que deriva del llatí vulgar FIGICĀRE, “fixar” (DCVB; DRAE). Per altra banda, el cognom Lànderer és d'origen suís (García i Roca, 2007: 27).

Comentari: Es tracta d'una finca de gran extensió, hui en dia plantada de tarongers, propietat de la família Lànderer.

Tipus: Terreny.

Topònim 2: Casa de Lànderer [ˈkaza de landeˈrer]

Font: Oral.

Localització: A la partida del Carme, dins de la finca de Lànderer, a l'ombra d'uns arbres grans.

Comentari: Es tracta d'una casa de camp de grans dimensions emprada per la família Lànderer. Va ser enderrocada i en l'actualitat el terreny que ocupava està plantat de tarongers.

Tipus: Edifici rural.

Topònim 3: Bassa de Lànderer [bása de landerér]

Font: Oral i cartogràfica.

Localització: Dins de la finca de Lànderer.

Comentari: Es tracta d'una bassa per al reg.

Tipus: Element rural.

Llarg, El toll [eɫ toj jark]

Font: Oral.

Localització: Al sud-oest d'Artesa, per baix de la caseta de Jaume Tassa.

Etimologia: Llarg deriva del llatí vulgar LARGU, “llarg (català i castellà) o ample (francès i italià)” (DCVB).

Comentari: El topònim fa referència a un toll que tenia una gran extensió, i d'ací el seu nom.

Tipus: Toll.

Llasso, L'anouer del tio [lanoˈer deɫ ˈtio ˈjaso]

Font: Oral.

Localització: Entre les partides dels Alcavons i el Carme, a prop del riu Anna.

Etimologia: El malnom Llasso podria derivar de l'adjectiu llas, forma

dialectal de las, “fatigat, cansat” (DNV), del llatí LASSU, “cansat” (DCVB).

Comentari: El nom fa referència al propietari de l’arbre, el tio Llasso.

Tipus: Arbre.

López [‘lopes]

Topònim 1: Corral de López [koraɫ de ‘lopes]

Altres denominacions: Corral de la tia Josepa [ko’raɫ de la ‘tia tʃu’zepa]

Font: Oral i bibliogràfica (Àlvaro i Fèlix, 2000; Peris, 1984: 117).

Data: s. XX (1954)

Text: “*Pasando junto a los pajares y corral de López*”.

Localització: Al nord del nucli d’Artesa, dalt de les Pallisses, just enfront del dipòsit d’aigües d’Onda.

Etimologia: L’origen de la paraula corral és discutida. El DCVB proposa fer-la vindre del llatí CŪRRĀLE, “lloc on es guarden els carros” i, per extensió, “lloc on es guarden les cavalleries”. López és un cognom castellà format de la unió del nom Lope i del sufix -ez, “fill de López”.

Comentari: El topònim fa referència al propietari del corral, de cognom López. També és conegut amb l’antropònim de la tia Josepa, qui també ostentà la propietat de l’edifici, almenys de manera parcial. Va ser enderrocat l’any 1996.

Tipus: Edifici rural.

Topònim 2: El fondet de López [eɫ fon’det de ‘lopes]

Font: Oral.

Localització: Al nord d’Artesa, uns terrenys que paren fondos entre l’Assegador, Cardàs, Sala i la Serreta.

Etimologia: Fondet, que prové de fondo, deriva del castellà antic FONDO, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: El nom fa referència al propietari dels terrenys, López.

Tipus: Territori rural.

Topònim 3: Els garrofers de López [els garoférs de ‘lopes]

Font: Oral.

Localització: Al sud del nucli urbà d’Artesa, junt al Bassó.

Comentari: El nom fa referència al propietari d’uns garrofers, de cognom López.

Tipus: Arbre.

Lluïset, Caseta de [ka’zeta de jui’zet]

Font: Oral.

Localització: Al cim d’un turó dels contraforts del Montí, dalt de l’Alcornocar, a la partida d’Artesola.

Etimologia: Lluïset és el diminutiu de Lluís, derivat del germànic HLODWIG, d’on es va originar el llatí ALOISIUS (DCVB).

Comentari: El topònim fa referència al propietari de la caseta, Lluïset.

Tipus: Edifici rural.

Madrid, Sénia de [‘senia de ma’drit]

Font: Oral.

Localització: A la banda de baix del Cuquello, a prop de la partida del Llossar.

Comentari: Aquesta sénia rep el nom de la ciutat de Madrid, capital de l’Estat Espanyol.

Tipus: Edifici rural.

Magdalena, Caseta de [ka'zeta de maða'lena]

Font: Cartogràfica i documental (Memoria de la Gestión Municipal: ejercicio 1977).

Data: s. XX (1978)

Text: “*En las Clochas, Casilla de Magdalena y el Cañar*”.

Localització: Al sud-oest d'Artesa, per damunt d'Artesola, just a la ratlla amb el terme de Tales.

Etimologia: Magdalena deriva del nom bíblic MAGDALĒNA (DCVB).

Comentari: El topònim fa referència a la propietària de la caseta, anomenada Magdalena. Es tracta d'un topònim que cap dels nostres informadors coneixia, però que apareix recurrentment a tots els mapes que hem consultat de la primera meitat del segle XX i també a una memòria de gestió de l'Ajuntament d'Onda de l'any 1977.

Tipus: Edifici rural.

Mesquita, Les fontetes de [les fon'tetes de mes'kita]

Font: Oral i documental (Annex al Libro de Azagadores de la Villa de Onda, 1893).

Data: s. XIX (?)

Text: “*Fontetes de Mesquita*”.

Localització: Al Cuquello, vora el camí de Sala o de la Mola.

Etimologia: Mesquita prové de l'àrab MASJID, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: El topònim fa referència a unes fontetes que, en el segle XIX, eren propietat de Bautista Mezquita. Tot i que diem “fontetes”, únicament hi ha una, hui dia assecada ja. Els informadors ens conten que, quan plou, brolla aigua en altres punts propers del vessant de la muntanya. D'ací, tal vegada, vinga aquesta denominació en plural.

Tipus: Font.

Mestra en la recta, Els garrofers de la [els garo'fers de la 'mestra en la 'rekta]

Font: Oral.

Localització: A l'est d'Artesa, en la Recta, a la banda dels Alcavons i a tocar del Carme. En l'actualitat és un camp d'oliveres.

Etimologia: Mestra deriva del llatí MAGĪSTRA, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: El topònim fa referència a uns garrofers propietat d'una mestra.

Tipus: Terreny.

Mestra vella ['mestra 'beja]

Topònim 1: Casa la Mestra Vella [káza la méstra béja]

Font: Oral.

Localització: En el nucli d'Artesa, baix de l'Olleria, just darrere de l'Església, al lloc anomenat *La Verja*. En l'actualitat, forma part de l'Avinguda de la Plana.

Etimologia: Vella deriva del llatí vulgar VECLU, variant de VĚTŮLUS, "vell" (DCVB).

Comentari: El topònim fa referència a una mestra, la vella, en contraposició a una de nova, que vivia a eixa casa. Els edificis de l'Escola i de l'Escola vella queden molt a prop d'aquest habitatge.

Tipus: Edifici urbà.

Topònim 2: Els garrofers de la Mestra Vella [eɫs garo'fers de la 'mestra 'beja]

Font: Oral.

Localització: Al camí de l'Arquet, just enfront de la casa el tio Sanaüja. Sobre aquest terreny, en l'actualitat hi ha una casa edificada.

Comentari: Es tracta d'un camp de garrofers propietat de la mestra vella.

Tipus: Terreny.

Topònim 3: El nesplero de la Mestra Vella [eɫ nes'plero de la 'mestra 'beja]

Font: Oral.

Localització: A tocar del Riu, vora el camí d'Artesola, a l'est.

Etimologia: *Nesplero* és una variant dialectal de *nespler*, derivat de *nespla*, del llatí *MESPĪLU*, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: Aquest topònim fa referència a un *nespler* propietat de la Mestra Vella.

Tipus: Arbre.

Miramar, El [eɫ mira'mar]

Font: Oral.

Localització: Al final de la costereta del Carme, en arribar al tossalet del Carme.

Etimologia: Es tracta d'una paraula formada per *mira* + *a* + *mar*. *Mirar* deriva del llatí vulgar *MĪRĀRE*, “esguardar”, mentre que *mar* prové del llatí *MARE*, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: El topònim està motivat pel fet que des d'aquest punt es pot veure la mar Mediterrània. Apareix un indret anomenat també *Miramar* a un

dels documents annexats al *Libro de Azagadores de la Villa de Onda* de 1893, però en aquest cas el topònim creiem que es refereix a un indret situat a prop del Calvari d'Onda, per la zona de sant Francesc i del camí d'Onda a Artana, i no al Miramar artesol.

Tipus: Territori rural.

Missorrero, Caseta del tio [ka'zeta del 'tio miso'rero]

Font: Oral.

Localització: En la partida de l'Horta. En l'actualitat, al carrer de Vicenta Ferrer Escrivà, tocant ja el nucli urbà d'Artesa.

Comentari: El topònim fa referència al propietari d'aquesta caseta, el tio Missorrero. Aquest home, que de jove havia estat en un convent, pujava els diumenges a l'ermita de Santa Bàrbara per tal de dir missa, acompanyat del seu ase, tot i no haver estat mai ordenat sacerdot. També celebrava l'eucaristia al pati de sa casa, ubicada al carrer Cuatro Esquinas, número 5.

Tipus: Edifici rural.

Montí [mon'ti]

Topònim 1: Montí

Font: Oral, cartogràfica i bibliogràfica (Àlvaro, 2015: 122-123; Cavanilles, 1795: 101).

Data: s. XVII (1698)

Text: “Jaume Ramos (...) 3 tafulles viña, Onda, Montí”.

Data: s. XVIII (1795)

Text: “Las uvas del Montí son ricas y deliciosas”.

Localització: Al sud d'Artesa, a l'altra banda de riu.

Etimologia: D'acord amb Àlvaro (2015: 123), citant a Coromines, Montí podria tindre el seu origen en una forma de l'àrab vulgar

MUTÎN, derivada de TÎN, “fang”.

Comentari: El nom d’aquesta partida ve donat per la seua altura més important i coneguda, el Montí, punt més alt del terme d’Onda, just en la frontera amb les terres de Tales.

Tipus: Partida rural.

Topònim 2: Montí

Font: Oral, cartogràfica i bibliogràfica (Àlvaro, 2015: 123; Castany, 2004; De Córdoba, 1845: 479; Madoz, 1849: 275).

Data: s. XIX (1845)

Text: “*Aunque apoderado del elevado cerro de Montí que domina á todos los inmediatos*”.

Data: s. XIX (1849)

Text: “*Se riega con las aguas de l fuente que nace al pie de Montí*”.

Localització: A la partida Montí, just en la frontera entre Onda i Tales.

Comentari: El nom d’aquesta muntanya dóna nom a tota la partida. Els artesols coneixen el refrany “quan el Montí fa capell, pica espart i fes cordell”, el qual també és popular arreu del País Valencià i de Catalunya amb el nom d’altres muntanyes.

Tipus: Elevació del terreny.

Muntanyesa [munta’jeza]

Topònim 1: Toll de la tia Muntanyesa [toj de la ‘tia munta’jeza]

Font: Oral.

Localització: Al llit del riu Anna, a prop d’on s’acabava la pista, ara solsida, que venia des d’Onda per baix de l’hort de Lànderer.

Etimologia: Muntanyesa prové de muntanya, que deriva del llatí *MONTĀNĒA, amb el mateix significat.

Comentari: El topònim fa referència a una dona, de malnom Muntanyesa, que tenia una propietat en les immediacions del toll.

Tipus: Toll.

Topònim 2: L'anouer de la tia Muntanyesa [lano'er de la 'tia munta]peza]

Font: Oral.

Localització: A l'extrem sud de l'horta, vora el riu Anna.

Comentari: El nom fa referència a la propietària de l'arbre, la tia Muntanyesa. Es diu que aquest era d'unes grans dimensions, però sembla que ja fa molts anys que va desaparèixer.

Tipus: Arbre.

Navarra, La [la na'βara]

Font: Oral.

Localització: Al sud-est d'Artesa, des de l'extrem sud del carrer de Carles Salvador fins a l'anouer de la tia Muntanyesa i el Riu.

Comentari: Es tracta d'una part de l'Horta del poble. Navarra és el nom d'un Regne medieval que en l'actualitat es troba repartit entre l'Estat Espanyol (Alta Navarra) i l'Estat Francés (Baixa Navarra). També es correspon amb el seu gentilici femení, en castellà, doncs en valencià és navarresa. Per altra banda, Navarro és un cognom freqüent a la nostra contrada.

Tipus: Territori rural.

Negre, El tossal [el to'saɫ 'negre]

Altres denominacions: la Penya Negra [la péɲa néɣra], les Penyes Negres [les péɲes néɣres].

Font: Oral, cartogràfica i bibliogràfica (Peris, 1984: 111).

Data: s. XX (1954)

Text: “Pasa por el Tossal Negre y el Pantano”.

Localització: Es tracta del cim més elevat del massís del Cuquello, amb 422 m.s.n.m.

Etimologia: *Negre* prové del llatí NĪGRU, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: El topònim fa referència al color de les pedres del cim de la muntanya.

Tipus: Elevació del terreny.

Neleta, Corral de [ko'raɫ de nɛ'ɫeta]

Altres denominacions: Corral de la tia Neleta.

Font: Oral.

Localització: Al terme de Fanzara, partida dels Gamellons, molt a prop del Cuquello i de Cantallops.

Etimologia: Per a l'etimologia de Neleta, consulteu *Bovedeta, la*.

Comentari: El topònim fa referència a un corral propietat d'una dona anomenada Neleta.

Tipus: Edifici rural.

Nova Artesa, Urbanització [urβanizasi'o nobar'teza]

Font: Oral.

Localització: Al nucli urbà d'Artesa, sobre l'antiga Horta del poble.

Etimologia: Nova deriva del llatí NŌVUS, nou (DCVB), mentre que urbanització prové d'urbanitzar i, al seu torn, d'urbà, del llatí URbĀNUS, “pertanyent o relatiu a la urbs, a la ciutat” (DCVB). Per a l'etimologia d'Artesa, consulteu *Artesa*.

Comentari: El topònim fa referència a la urbanització construïda a primeries del segle XXI sobre l'antiga Horta del poble. En aquest sentit, és el topònim de creació més recent d'entre tots els que recollim en aquest treball. S'ha format per analogia del nom que rep la urbanització ondera edificada sobre el tossalet del Carme, “Nueva Onda”.

Tipus: Via urbana.

Olleria, L' [loʎe'ria]

Font: Oral.

Localització: Al nord-oest del nucli urbà d'Artesa, entre la vinya del Vicari i les Penyes.

Etimologia: Olleria és, segons el DNV, “taller o botiga de l'oller” i prové d'oller, paraula derivada del llatí OLLARIŪ, “qui fa o ven olles i altres atuells de terrissa” (DCVB). De la mateixa manera, l'Olleria és un poble de la Vall d'Albaida i Ses Olleries, un llogaret de Santa Eugènia, a l'illa de Mallorca (DCVB).

Tipus: Via urbana.

Onda [‘onda]

Topònim 1: L'assut d'Onda [la'sut 'donda]

Altres denominacions: L'assut del Carme, l'assut de Sonella.

Font: Oral i bibliogràfica (Àlvaro, 2015: 78; Peris, 1984: 131).

Localització: A l'est d'Artesa, sobre el riu Anna, en passar el Carme.

Etimologia: El topònim Onda és d'origen preromà i el DCVB el relaciona amb el basc ONDAR, “arena de riu”. Per la seua banda, Sonella podria estar vinculat amb una tribu berber, “els de Sanhaja”, i està motivat per una antiga alqueria anomenada Zunella ubicada en

les proximitats del riu (Àlvaro, 2000: 345; Barceló, 2010: 161; Rull, 1967:43).

Comentari: Aquesta assut forma part del sistema d'assuts que controla les aigües del riu Anna per tal d'aprofitar-les per a l'agricultura. Es coneix amb el nom d'Onda per estar molt a prop ja de la població. També es diu assut del Carme perquè es troba en aquesta partida, molt a prop del convent i del Santuari. Finalment, el nom de Sonella li ve de la denominació que rep el Riu a Onda, riu de Sonella, ja que passa per aquesta partida.

Tipus: Element rural.

Topònim 2: Camí d'Onda a Tales [ka'mi 'donda a 'tales]

Font: Cartogràfica.

Localització: Al nord d'Artesa, d'est a oest per la banda nord de l'Assegador, travessant les Senietes, fins a arribar a la pista de Xiclà.

Tipus: Via rural.

Palaci, Camí de [ka'mi de pa'lasi]

Font: Oral i cartogràfica.

Localització: A l'est d'Artesa, des del Carme fins a la partida ondera de Palaci, passant per dalt de la fonteta de Sancho i entre la cova del Penitent i l'actual urbanització Nueva Onda fins a fer cap al nucli urbà d'Onda per la zona de la Perera.

Etimologia: Palaci prové del francès PALACE o del castellà PALACIO i, al seu torn, del llatí PALATIŪ, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: La motivació del topònim Palaci no està clara i no sabem amb seguretat si està vinculada amb el cognom Palasí, freqüent a la contrada (Àlvaro, 2015: 125; DCVB). El DCVB defineix la paraula com a sinònim de

“palau”, però acota la seua àrea de coneixença a la Catalunya Nord. Tot i això, aquesta forma també es coneix a les planes de Lleida i de l’Urgell. El Diccionari Català-Francès de Pere Puiggarí (1840) la defineix com “*grande maison inhabitée ou habitée par peu de personnes; maison où personne ne répond quand on frappe à la porte*” (Gallart i Bau, 2006: 295). En qualsevol cas, existeixen alguns mapes antics on apareix aquest topònim castellanitzat a *El Palacio*.

Tipus: Via rural.

Pallisses, Les [les pa’jises]

Font: Oral.

Localització: En l’extrem nord-oest del nucli urbà d’Artesa, al final del carrer del Calvari.

Etimologia: Pallissa deriva de la paraula palla, la qual prové del llatí *palĕa*, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: Les pallisses s’empraven per tal d’emmagatzemar palla, civada, ordi o blat i “es troben a la part més alta dels pobles” (Querol, 1995: 77).

Tipus: Edifici rural.

Pantano, El [el pan’tano]

Altres denominacions: El pantà, el pantano de Xiclà.

Font: Oral, cartogràfica i bibliogràfica (Peris, 1984: 117).

Data: s. XX (1954)

Text: “*Cruza el barranco del pantano de Xiclà*”.

Localització: A l’oest d’Artesa, entre Xiclà, la Serreta, l’Arquet, Carbonària i la Frontera.

Etimologia: *Pantano* és una paraula incorporada al valencià a través de l’italià PANTANO (DCVB). Al seu torn sembla tindre un origen preromà, tal

vegada de PANTĀNUS, que podria haver estat el nom d'un llac ubicat a l'actual Itàlia abans de l'expansió romana (DRAE).

Comentari: Aquest topònim està motivat per la situació de les terres d'aquesta partida que, de manera natural, queden més fondes que les dels voltants.

Tipus: Partida rural.

Pascual García, Sénia de [‘senia de pas’kwaɫ gar’sia]

Font: Documental (Libro de Azagadores de la Villa de Onda, 1779).

Data: s. XVIII (1779)

Text: “*Senia de Pascual García*”.

Localització: Desconeguda.

Etimologia: Pascual, en valencià Pasqual, deriva del llatí PASCHĀLE, “pertanyent o relatiu a la Pasqua” (DCVB). Per la seua banda, García és un cognom originat a partir del nom castellà *García*, probablement derivat del basc (K)ARTZ, “ós” (DCVB).

Comentari: Aquest topònim fa referència a un indret del qual no tenim massa informació. Nogensmenys, degué ser un punt de referència important, almenys per al pas de ramats, doncs apareix en diverses ocasions al llarg del text del document d'on l'hem extret, el *Libro de Azagadores de la Villa de Onda* de 1779. El referit Pascual García, que era veí d'Artesa, també era propietari dels terrenys annexos a la seua sénia.

Tipus: Edifici rural.

Passeres, Les [les pa’seres]

Font: Oral.

Localització: Al sud-oest d'Artesa, creuant el llit del Riu.

Etimologia: Passeres deriva del verb passar, del llatí vulgar *PASSARE, amb

el mateix significat.

Comentari: Es tracta d'un pas habilitat per damunt del riu aprofitant una assut xicoteta, l'Assuteta, construïda al lloc per tal de controlar les aigües.

Tipus: Element rural.

Pedasín, La parada de [la pa'ra de peda'sin]

Altres denominacions: Parada de Piquer [pa'ra de pi'ker], parada del Conde [pa'ra del 'konde].

Font: Oral.

Etimologia: Pedasín podria derivar de la paraula pedaç, del llatí vulgar PITACIŪ, amb el mateix significat (DCVB), amb l'agregat del sufix castellà -ín. El cognom Piquer, generalitzat arreu del País Valencià, Catalunya i les Balears, vol dir “picapedrer” i deriva de l'onomatopeia del soroll que fa un instrument a l'impactar en una superfície (DCVB). Per la seua banda, el malnom Conde és una paraula castellana que prové del llatí CŌMĪTE, “company” (DCVB).

Localització: Al nord d'Artesa, just al darrere del Cementeri.

Comentari: Es tracta d'un topònim que fa referència a una parada de caça, propietat d'un home de malnom Pedasín. També és coneguda més recentment com a parada de Piquer, o del Conde, per haver ostentat darrerament aquesta família la seua propietat.

Tipus: Edifici rural.

Penitent, Cova del ['kɔβa del peni'ten]

Font: Oral i bibliogràfica (SICE-CS).

Localització: A la partida del Carme, per sota de l'actual urbanització “Nueva Onda”, formant una sopalma.

Etimologia: Penitent deriva del llatí POENITĒNTE, amb el mateix significat.

Comentari: Aquesta cova és molt coneguda a Artesa i a Onda. El seu topònim podria estar vinculat amb la proximitat geogràfica amb el Carme (vegeu *Carme*). Rull (1959: 2), diu que a ella es conservava un baix relleu gòtic de l'Ascensió i que el seu darrer habitant fou l'eremita italià Casimiro Barello, qui va morir a Alcoi.

Tipus: Cavitat.

Penya Olla, La [la 'peɲa oʎa]

Font: Oral.

Localització: A l'Assegador, per damunt de la Recta.

Etimologia: Penya prové del llatí *PĪNNA*, “merlet”. Per altra banda, olla també és d'ascendència llatina, d' *ŌLLA*, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: Es tracta d'una pedra més o menys redona que sobresurt de la resta, al vessant de l'Assegador que dona a la Recta de la carretera.

Tipus: Elevació del terreny.

Penyes, Les [les 'peɲes]

Font: Oral.

Localització: Al nucli urbà d'Artesa. Sobre elles s'ha construït un parc (vora l'avinguda de la Plana) i algunes cases (entre el Calvari i les Pallisses).

Comentari: En la part baixa de les Penyes hi ha constància de soterraments que no han estat estudiats i que, possiblement, estiguen prou malmesos. Pensem que aquest indret podria haver estat l'emplaçament de la mesquita en temps de la dominació musulmana, la qual posteriorment va ser reconvertida en església i destruïda completament entre el segle XVI i XVII, d'acord amb les paraules de Benítez (1994: 114) “*en Artesa, en particular, se ordena que la vieja Iglesia, situada fuera de las murallas en lugar de difícil acceso para las mujeres y los niños, se destruya ‘penitus’ –hasta la raíz- ya que ‘in ea*

multa pravae sectae vestigia remanent”.

Tipus: Elevació del terreny.

Penyetes Blanques, Les [les pe'netes 'blanques]

Font: Documental (Annex al Libro de Azagadores de la Villa de Onda, 1893).

Data: s. XIX (?)

Text: “*Se dirige a les penyetes blanques*”.

Localització: Desconeguda, però potser faça referència a alguns dels contraforts de la cara est o nord-est del Montí.

Etimologia: Blanc deriva del germànic BLANK, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: Es tracta d'un topònim desaparegut que es referia a un indret de la ruralia artesola propietat dels hereus de Vicente Guinot. Cap dels nostres informadors el coneix.

Tipus: Elevació del terreny.

Pepe l'Oro [‘pepe ‘loro]

Topònim 1: El castanyer del tio Pepe l'Oro [el kasta'ner del 'tio 'pepe 'loro]

Font: Oral.

Localització: Al sud-oest d'Artesa, vora el camí d'Artesola, just abans d'una revolta, a pocs metres del pou de San Andrés .

Etimologia: El castanyer és un “arbre caducifoli (*Castanea sativa*), corpulent, de copa frondosa, de fulles lanceolades i dentades, i de flors unisexuals agrupades en aments erectes, el fruit del qual és la castanya” (DNV). Deriva del llatí CASTANĒA (DCVB). Pepe, per la seua banda, és la contracció castellana del nom Josep. Finalment el malnom Oro podria ser una castellanització del metall preciós or, del

llatí AURU, o també referir-se al pal d'oros de la baralla de cartes, del castellà ORO (DCVB).

Comentari: El topònim fa referència al propietari de l'arbre, anomenat Pepe i, de malnom, l'Oro.

Tipus: Arbre.

Topònim 2: L'albarzer del tio Pepe l'Oro [lalβarˈser delˈtio ˈpepe ˈloro]

Font: Oral.

Localització: A tocar del castanyer del tio Pepe l'Oro.

Etimologia: L'albarzer és una “planta arbustiva espinosa, de tiges llargues amb agullons, de fulles palmaticompostes, i de flors blanques o rosades, el fruit de la qual és la móra” (DNV). La paraula està formada per l'article aràbic al- unit a barzer, derivat de barsa, que és una espècie de planta, d'etimologia incerta però segurament preromana (DCVB).

Comentari: Es tracta d'un albarzer propietat novament del tio Pepe l'Oro.

Tipus: Arbre.

Pere, Els secanets del tio [eɫs sekaˈnets delˈtio ˈpere]

Font: Oral.

Localització: Al sud del nucli urbà d'Artesa, enfront del Garroferal. Actualment sobre aquest terreny hi ha un parc, a la part baixa del carrer de l'Aigua.

Etimologia: Secanet deriva de secà, del llatí SĪCCĀNU, amb el mateix significat, i Pere, del llatí PĒTRUS (DCVB).

Comentari: Un secanet és un “tros de terra de secà amb una casa” (DCVB). En aquest cas, per tant, el topònim està motivat per l'existència d'un terreny

amb aquestes característiques propietat d'un home anomenat Pere.

Tipus: Terreny.

Pi Pardalet, El [eɫ pi parða'ɫet]

Font: Oral.

Localització: A la part més elevada del Calvari.

Etimologia: Pi deriva del llatí PĪNU, amb el mateix significat. Per altra banda, pardalet prové de pardal, del llatí PARDALUS, “ocell de color grisenc” (DCVB). No obstant això, al País Valencià hem generalitzat l'ús de pardal per a referir-nos a qualsevol tipus d'au (DNV).

Comentari: Es tracta del pi més alt del Calvari.

Tipus: Arbre.

Pixadors, Corral dels [ko'raɫ deɫs piʃa'ors]

Altres denominacions: Corrals de la Frontera [ko'raɫs de la frɔn'tera], corral de José Ramos [ko'raɫ de xo'se 'ramos].

Font: Oral i cartogràfica.

Localització: Vora la carretera d'Aiòder, en la partida de la Frontera, al terme de Tales.

Etimologia: Segons el DCVB, pixadors prové de l'arrel onomatopeica Pɪʃ. Frontera, per la seua banda, deriva de front, de la paraula llatina FRŌNTE, amb el mateix significat (DCVB). Per a l'etimologia de Ramos, vegeu *Xiclà*.

Comentari: El topònim fa referència a un corral propietat d'una família amb el malnom de pixadors, persona “que pixa” (DNV). També rep el nom de corrals de la Frontera per estar emplaçat en aquesta partida talera. Finalment, un mapa de primeries del segle XX situa al lloc uns corrals enrunats i, junt a ells, un anomenat de José Ramos.

Tipus: Edifici rural.

Pixona [piʃóna]

Topònim 1: Sénia de la Pixona [‘senia de la piʃona]

Font: Oral.

Localització: Entre la carretera de Tales i el riu Anna, a l'oest del nucli d'Artesa, per baix del Planàs.

Etimologia: És similar a la del corral dels Pixadors (veure *Pixadors, corral dels*).

Comentari: El topònim fa referència a una dona, de malnom la Pixona, segurament la propietària de la sénia.

Tipus: Edifici rural.

Topònim 2: L'hort de la Pixona [lɔrt de la piʃona]

Font: Oral.

Localització: Entre la sénia de la Pixona i la sénia del tio Cristino, vora el riu Anna.

Comentari: El topònim es refereix a la Pixona, dona vinculada d'alguna manera a aquest terreny.

Tipus: Terreny.

Placeta, La [la pla'seta]

Altres denominacions: La placeta dels Quatre Cantons [la plaséta dels kwátre kantóns], la placeta de sant Josep [la plaséta de sán tʃuzép].

Font: Oral i bibliogràfica (Bonet, 2009: 1).

Localització: Al nucli urbà d'Artesa, al carrer Cuatro Esquinas.

Etimologia: Cantons deriva de la paraula preromana CANTUS, “angle” (DCVB). Per a l'etimologia de Quatre, vegeu *Cuatro Esquinas, carrer*. Per a l'etimologia de Josep, vegeu *Jose María*. Per a l'etimologia de Plaça, vegeu *Baix, plaça de*.

Comentari: Aquest nom s'aplica a un tram del carrer Cuatro Esquinas en el qual es forma una xicoteta plaça, i d'ací el diminutiu. Rep també el cognom de sant Josep per haver-hi allà, entre les façanes dels habitatges 6 i 8 una fornícula amb un retaule ceràmic del pare de Jesucrist, pintat al segle XIX.

Tipus: Via urbana.

Planàs, El [el pla'nas]

Font: Oral.

Localització: De l'Arquet fins al terme de Tales.

Etimologia: Planàs deriva de plana, del llatí PLANA, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: El topònim està motivat per la planura per damunt la qual transcorre la carretera de Tales.

Tipus: Territori rural.

Pudenta, L'aigua ['lawia pu'ðenta]

Font: Oral.

Localització: Al sud del nucli urbà d'Artesa, pràcticament en paral·lel al carreró del Riu.

Etimologia: Pudent deriva del llatí PŪTĒNTE, “que put” (DCVB).

Comentari: Es tracta d'un desguàs que baixa des del Bassó, on es rentava la roba, fins al llit del Riu. La fortor que desprenia l'aigua barrejada amb el sabó i la brutícia li valgué l'adjectiu de pudenta.

Tipus: Element rural.

Puertas, L'hort de [lɔrt de 'pwertas]

Font: Oral.

Localització: A la partida de l'Horta, al costat del pont de la Roda. En

l'actualitat ha quedat engolit per l'expansió urbana del poble i el seu emplaçament està ocupat per un magatzem, al final del carrer de l'Aigua.

Etimologia: Puertas és un llinatge castellà que deriva del llatí PORTA, amb el mateix significat (DRAE).

Comentari: El topònim fa referència al propietari de l'hort, de cognom Puertas.

Tipus: Terreny.

Quatre camins, Els [els 'kwatre ka' mins]

Font: Oral.

Localització: Al nord d'Artesa.

Etimologia: Per a l'etimologia de quatre, vegeu *Cuatro Esquinas, carrer*. Per a la de camins, consulteu *Artesola*.

Comentari: Amb aquest topònim és conegut un encreuament de camins on convergeixen el camí de Sala o de la Mola, que va des d'Onda cap a terres de Fanzara, i el camí de Tales a Ribesalbes, que des d'Artesa camina cap al nord en direcció Beniparrell.

Tipus: Territori rural.

Quico ['kiko]

Topònim 1: Caseta del tio Quico [ka'zeta del 'tio 'kiko]

Font: Oral.

Localització: Entre el camí d'Artesola i el riu Anna, al costat de la caseta de Jaume Tassa.

Etimologia: Quico és la "forma afectuosa de Francisco" (DCVB).

Comentari: El topònim fa referència al propietari de la caseta, de malnom Quico.

Tipus: Edifici rural.

Topònim 2: Sénia del tio Quico [ˈsenia deɫ ˈtio ˈkiko]

Font: Oral.

Localització: Junt a la caseta del tio Quico.

Tipus: Edifici rural.

Ramblar [ramˈblar]

Topònim 1: El Ramblar

Font: Oral.

Localització: Des de l'Assuteta i les Passeres fins a la sénia de la Pixona.

Etimologia: Ramblar deriva de l'àrab RAMLA, “arený”, “terreny cobert d'arena” (DCVB).

Comentari: El nom d'aquest territori ve donat pel fet que en ella s'ajunten el Barranquet, que baixa des de Xiclà, i el riu Anna. Per això el nom de ramblar, “lloc, generalment amb un pendent poc pronunciat, on conflüixen diverses rambles” (DNV).

Tipus: Territori rural.

Topònim 2: Coveta del Ramblar [koˈbeta deɫ ramˈblar]

Font: Oral.

Localització: Al Ramblar, per baix de la Creu de Bonet.

Comentari: Al Ramblar trobem algunes cavitats de reduïdes dimensions i amb restes de parets de pedra seca que indiquen el seu aprofitament humà. Aquesta, en concret, és la que es coneix amb el nom del Ramblar. Segons els nostres informadors és en ella on va ser rematat Bonet l'any 1936, tal com recorda la seua Creu a uns metres de distància.

Tipus: Cavitat.

Ramon, El peroter del tio [eɫ peɾo'ter deɫ 'tio ra'mon]

Font: Oral.

Localització: A l'Horta. En l'actualitat cauria, més o menys, en el cantó del carrer de Joanot Martorell amb el carrer de Vicenta Ferrer Escrivà.

Etimologia: Perot deriva del llatí vulgar PĪRA, amb el mateix significat (DCVB). Per la seua banda, Ramon és un nom que deriva del germànic RAGINMUND (DCVB).

Comentari: El topònim es refereix a un peroter, ja desaparegut, propietat d'un home anomenat Ramon. El peroter és l' "arbre que fa perots" (DCVB). Un perot és una "pera molt grossa, rodonenca, de color verd o groc verdós, que es cull per l'agost o el setembre i madura en casa durant l'hivern" (DCVB).

Tipus: Arbre.

Ramonet el xiulador, Els garrofers de [eɫs gaɾo'fers de ramo'net el ʃuɫa'or]

Font: Oral.

Localització: A l'est d'Artesa, envoltant l'Alcantarilla, a una banda i altra de carretera.

Etimologia: Xiulador, que vol dir "que xiula" (DNV), deriva de xiular, del llatí SĪBĪLĀRE, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: Es tracta d'uns garrofers propietat d'un home conegut com Ramonet el Xiulador.

Tipus: Terreny.

Ratadetes [rata'etes]

Topònim 1: La parada de les Ratadetes [la pa'ra de les rata'etes]

Font: Oral.

Localització: A la partida de Sala, molt a prop ja del Cuquello i no massa lluny del barranc de Beniparrell.

Etimologia: Ratat o ratada es diu d'aquella persona “que té la cara marcada amb senyals o cicatrius produïts per la pigota” (DNV). En última instància, derivaria de l'accepció de rata que diu “esgarrapada, rascada feta a la pell” (DCVB). Rata prové del llatí vulgar RATTA, d'origen discutit (DCVB).

Comentari: Aquesta parada era propietat d'unes dones anomenades de malnom Ratadetes, i d'ací el topònim.

Tipus: Edifici rural.

Topònim 2: Els garrofers de les Ratadetes [els garo'fers de les rata'etes]

Font: Oral.

Localització: Al camí de l'Arquet. Sobre el terreny on estaven ara hi ha una casa. Tanmateix, altres informadors els situen als Alcavons.

Comentari: El topònim es refereix a les propietàries del terreny, les Ratadetes.

Tipus: Terreny.

Recta, La [la 'rɛkta]

Font: Oral.

Localització: Des del Carme fins als Femers, tancat per una banda per l'Assegador i per l'altra pels Alcavons.

Etimologia: La paraula recta deriva del llatí RECTUM, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: El motiu del topònim és un tram recte de la carretera.

Tipus: Territori interurbà.

Redon, El forn de [eɫ forn de re'ðon]

Font: Oral, bibliogràfica (Peris, 1984: 120) i documental (Libro de Azagadores de la Villa de Onda, 1893).

Data: s. XX (1954)

Text: “*Colada de los hornos de Redón (...) Cruza la partida de Sala pasando junto a un horno en ruinas*”.

Localització: Al nord d'Artesa, a la partida de Sala, no massa lluny de la sènia de Valero i a prop del camí de Sala.

Etimologia: El cognom Redon és una forma arcaica de redó o rodó, que deriva del llatí ROTUNDU i del llatí vulgar *RETUNDU, amb el mateix significat, i està present a Castell de Cabres, Xiva de Morella o Alginet (DCVB).

Comentari: Aquest topònim està motivat per l'existència d'un antic forn de calç al lloc. Els nostres informadors ens han assegurat que era de dimensions considerables. Pel text citat anteriorment sabem que el 1954 ja estava en ruïnes, de la mateixa manera que ja ho estava el 1909, segons s'especifica a un mapa d'aquell any. Tanmateix sembla que el 1893 encara estava operatiu o en bon estat ja que al *Libro de Azagadores de la Villa de Onda*, redactat aquell any, es diu: “*Paso de ganado que principia en el barranco que baja de Chiclá, junto al camino de Fanzara que mira al paso hacia Artesa (...) á distancia de 12 metros, se ha hecho una cruz á la orilla del camino de Artesa á Fanzara, haciendo curva en el horno de la cal*”.

Tipus: Edifici rural.

Regadientes, El toll de [eɫ toj de reɣa'ðjentes]

Font: Oral.

Localització: A l'oest d'Artesa, a tocar del Ramblar.

Etimologia: A *regadientes* és una expressió castellana sinònima d'a *regaña-*

dientes, “*con disgusto o repugnancia a hacer algo*” (DRAE).

Comentari: El topònim fa referència a un toll batejat amb el nom de Regadientes, possiblement sent aquest el malnom d’alguna persona.

Tipus: Toll.

Rellotge, El [eɫ reˈlonʝe]

Font: Oral.

Localització: Al nord-oest d’Artesa, al terme de Fanzara, per dalt del Baladrar i a l’extrem nord-est dels Collados.

Etimologia: Rellotge, ací pronunciat *relontge*, deriva del llatí HOROLOGĬUM, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: Aquest topònim fa referència a la zona on hi ha un roca foradada en la qual incideix el Sol justament a l’una del migdia de l’hora solar.

Tipus: Territori rural.

Retor, Font del [fɔn deɫ reˈtor]

Font: Oral, cartografia i bibliogràfica (Àlvaro, 2015: 142-143; Castany, 2004; Mundina, 1873: 417).

Data: s. XIX (1873)

Text: “*La rica fuente llamada del Retor, cuyas aguas son un recomendable específico para los que padecen inapetencia*”.

Localització: Al Montí, a pocs minuts de l’ermita de Santa Bàrbara.

Etimologia: Retor és una variant dialectal de rector, “persona que dirigix i governa una comunitat religiosa, un hospital o un centre d’ensenyança” (DNV). Deriva del llatí RECTÖRE, “que regeix” (DCVB).

Comentari: L’origen d’aquest topònim pot estar motivat per la proximitat amb Santa Bàrbara. Actualment la font està seca. En ella hi ha un taulell de sant Vicent Ferrer de l’any 1958 on diu: “*Si el bote sabes guardar habrás*

cumplido un deber y si vuelves a pasar otra vez podrás beber”.

Tipus: Font.

Riu [riw]

Topònim 1: El Riu

Altres denominacions: Riu de Sonella, Riu Sec, Riu Anna, Riu d'Onda.

Font: Oral, cartogràfica, bibliogràfica (Àlvaro, 2015: 161-162; Castany, 2004; Cavanilles, 1795: 106; Peris, 1984: 117; Rull, 1967: 43) i documental (Informe de la Villa de Onda..., posterior a 1725; Libro de Azagadores de la Villa de Onda, 1893).

Data: s. XVIII (posterior a 1725).

Text: “*Río de Onda*”.

Data: s. XVIII (1795).

Text: “*Se reunen en el rio Seco de Bechí por varios barrancos*”.

Data: s. XIX (1893).

Text: “*Finalizando en el río de Sonella*”.

Localització: Al sud del nucli urbà d'Artesa, travessant d'oest a est.

Etimologia: Riu deriva del llatí RĪVU, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: El riu naix al vessant nord de la serra d'Espadà, al terme municipal de l'Alcúdia de Veo, tot rebent l'aigua de diversos barrancs. L'afluent més important en aquest punt és el barranc de Xinquer. Fins a Artesa és conegut amb el nom de riu de Veo. Ací se l'anomena genèricament *el riu* perquè no hi ha cap altre que passe per la zona. A Onda és conegut amb el nom de Sonella, ja que travessa aquesta partida. També se'l coneix com a riu Sec,

denominació popular a Betxí. Finalment desemboca a Borriana sota el nom de riu Anna. El seu cabdal és molt irregular i, en època de pluges fortes, sol tindre avingudes fortes d'aigua.

Tipus: Curs d'aigua.

Topònim 2: El carreró del Riu [eɫ kare'ró deɫ riw].

Font: Oral.

Localització: Al sud d'Artesa, ix del nucli urbà pel Bassó i fa cap al llit del riu.

Etimologia: Per a l'etimologia de carreró consulteu *Aigua, carrer de l'*.

Comentari: Es tracta d'un camí estret, tancat a dreta i esquerra per ribassos de pedra. Quan arriba al llit del riu s'eixampla i, en creuar-lo, es transforma en el camí d'Artesola.

Tipus: Via rural.

Roca, L'ombria de [lawm'bria de 'rɔka] o [lom'bria de 'rɔka]

Font: Oral.

Localització: Al nord d'Artesa, la banda nord del massís del Cuquello que mira al terme de Fanzara, per sota del tossal Negre, partida de Cantallops.

Etimologia: Ombria deriva del llatí vulgar ŪMBRĪVU, amb el mateix significat (DCVB). Roca, per la seua banda, és un cognom que prové d'una paraula preromana RŌCCA (DCVB).

Comentari: El topònim fa referència a alguna persona de cognom Roca, propietària o relacionada amb aquest paratge ombrívol.

Tipus: Territori rural.

Roda, El pont de la [eɫ pɔn de la ˈrɔða]

Font: Oral.

Localització: Al sud-est d'Artesa, a tocar de l'hort de Puertas i del Garroferal.

Etimologia: Roda deriva del llatí RŎTA, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: Aquest topònim fa referència a un pont ja desaparegut per l'expansió urbana del poble.

Tipus: Element rural.

Roja, L'era [ˈlera ˈrɔʃa]

Font: Oral.

Localització: A l'est d'Artesa, a la banda sud de la Recta.

Etimologia: Roja deriva del llatí RŬBĒU, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: El topònim fa referència a una era coneguda com la roja.

Tipus: Terreny.

Sala [ˈsala]

Topònim 1: Sala

Font: Oral, cartogràfica i bibliogràfica (Àlvaro, 2015: 148).

Data: s. XVII (1698).

Text: “Nadal Martí, llaurador de Tales / 1 jornal garroferal, Onda, pda. de Sala”.

Localització: Al nord-oest d'Artesa, entre el Cuquello, la Serreta, Cardàs i el Fondet de López.

Etimologia: Sala prové del germànic SAL, “casa d'una sola habitació gran” (DCVB). Tanmateix també podria derivar de l'antropònim germànic Sal-la, Salla o Sanla (Turull, 1991: 375).

Comentari: Sala, i les seues variants Salas i Sales, són cognoms

comuns als països de llengua catalana (DCVB).

Tipus: Partida rural.

Topònim 2: Camí de Sala [ka'mi de 'sala]

Altres denominacions: Camí de la Mola [kamí de la móla], Camí de Sala a Xiclà.

Font: Oral i cartogràfica.

Localització: S'inicia al polígon industrial la Cossa d'Onda i arriba fins a la partida de Xiclà, ja al terme de Tales.

Etimologia: Mola deriva del llatí MŎLA, “cadascuna de les dues pedres de forma circular que componen el molí ordinari, una de les quals (mola alta o corredora o sobirana) es fa rodar damunt l'altra que és fixa (mola sotana o jussana)” (DCVB). Per a l'etimologia de Xiclà consulteu *Xiclà*.

Comentari: Aquest camí travessa les partides de Sala i el Cuquello. Si el resseguim més enllà del terme d'Onda podem pujar a la Mola, alt on parteixen els termes de Fanzara, Aiòder i Suera. Per això també és conegut com a camí de la Mola.

Tipus: Via rural.

Topònim 3: Pou de Sala [pow de 'sala]

Altres denominacions: Pou de Sala-Sonella-Montí [pow de 'sala so'neja mon'ti]

Font: Oral i bibliogràfica (Àlvaro, 2015: 162-163).

Localització: Vora el camí de Sala, molt a prop del forn de Redon i no massa lluny de la sènia de Valero.

Comentari: Es tracta d'un pou que dóna servei als regants de les partides de Sala, Sonella i Montí.

Tipus: Edifici rural.

San Andrés, Pou de [pow de san an'dres]

Font: Oral.

Localització: A la partida d'Artesola, vora el camí d'Artesola, molt a prop de la caseta de José María.

Etimologia: Andrés, en valencià Andreu, prové del llatí ANDREAS (DCVB). Per a l'etimologia de sant consulteu *Sancho*.

Comentari: El topònim fa referència a un pou de la comunitat de regants inaugurat l'any 1979 sota el nom de "Pozo de San Andrés". Per tant, el topònim és conegut únicament en castellà.

Tipus: Edifici rural.

San Isidro, Pou de [pou de san i'siðro]

Font: Oral.

Localització: Junt a l'Assut.

Comentari: Aquest topònim pertany a un pou per al reg batejat amb el nom de "San Isidro". En la seua façana oest existeix un retaule ceràmic de considerables dimensions en el qual es representa la figura d'aquest sant castellà.

Tipus: Edifici rural.

Sanaüja [sana'uxa]

Topònim 1: Casa el tio Sanaüja ['kazat 'tio sana'uxa]

Altres denominacions: L'Escola vella.

Font: Oral.

Localització: A l'extrem oest del nucli d'Artesa, enfront de les casetes Carabineres.

Etimologia: Sanaüja és una paraula d'origen preromà pirinenc (Batlle, Moran, Rabella: 2002: 139). Coromines proposa l'origen en

el basc SA NAÜJA / NABA OIA, “pleta (lloc tancat per a guardar animals) de la vall” (DCVB). No obstant això, Turull (1991: 381), d’acord amb el mateix Coromines, assegura que el topònim deriva de les paraules basques ZAI(N), “el guardià” i GOIA “de dalt”. Per tant, el Sanigoia primitiu, transformat en Sanaüja ara, voldria dir “el guardià de dalt”. Per a l’etimologia d’escola, consulteu *Escola, L’*.

Comentari: El topònim fa referència a una casa propietat d’un home el cognom del qual era Sanaüja, i d’ací la seua denominació. Aquest és un cognom arrelat a Artesa, on sovint s’escriu a la manera castellana *Sanahuja*. A més a més, Sanaüja és el nom d’un municipi de la comarca catalana de la Segarra.

Tipus: Edifici urbà.

Topònim 2: L’anouer del tio Sanaüja [lano’er del ‘tio sana’uxa]

Font: Oral.

Localització: Entre les partides dels Alcavons i el Carme, a prop del riu Anna.

Comentari: El nom fa referència al propietari de l’arbre, el tio Sanaüja.

Tipus: Arbre.

Sancho [‘sanʃo]

Topònim 1: Sénia de Sancho [‘senia de ‘sanʃo]

Font: Oral.

Localització: A la partida del Carme, vora el riu Anna.

Etimologia: Sancho és un llinatge d’origen càntabre i deriva del llatí SANCTIUS, “sant” (Elián, 2001: 247). En valencià tenim el seu equivalent amb Sanç o Sans (DCVB).

Comentari: El nom fa referència al propietari de la sènia, de cognom Sancho.

Tipus: Edifici rural.

Topònim 2: Fonteta de Sancho [fon'teta de 'sanʃo]

Font: Oral.

Localització: A pocs metres del Carme, a la banda de baix del camí de Palaci.

Comentari: Aquesta font està completament oculta per la vegetació.

Tipus: Font.

Santa Anna [san'tana]

Topònim 1: Església de Santa Anna [i'ɣlezia de san'tana] o [az'ɣlezia de san'tana]

Font: Oral, cartogràfica i bibliogràfica (Madoz, 1849: 603).

Data: s. XIX (1849)

Text: “*1 igl. parr. bajo la advocación de Santa Ana, aneja de la de Tales*”.

Localització: A l'extrem oest del nucli urbà d'Artesa, plaça de l'Església.

Etimologia: Església deriva del grec-llatí ECCLESIA, “la congregació dels fidels que professen la religió de Jesucrist” (DCVB). Per a l'origen d'Anna consulteu *Anita*.

Comentari: L'església de Santa Anna és d'estil barroc, però sense massa ornaments, amb una disposició interna molt semblant a la dels temples de Vilamalur o de Tales. Va ser construïda entre el segle XVII i XVIII. La porta d'entrada data del 1782, mentre que l'interior fou renovat després de la darrera Guerra Civil. Abans però ja havia

estat reformada l'any 1887, amb l'elaboració d'uns frescos a càrrec de l'onder Bernardo Mundina, qui també havia pintat un quadre de la Divina Pastora per a l'església l'any 1868. Aquests frescos romanen ocults en l'actualitat, mentre que la referida Divina Pastora degué desaparèixer el 1936. El nom fa referència a la titular de l'església parroquial i patrona del poble, Santa Anna.

Tipus: Edifici religiós.

Topònim 2: Carrer de Santa Anna [ka'rer de san'tana]

Font: Oral i cartogràfica.

Localització: Al nucli urbà d'Artesa, entre la plaça de Baix i l'avinguda de la Plana.

Comentari: El nom de Santa Anna en aquest carrer està motivat per la presència en la façana de l'habitatge número 4 d'un retaule ceràmic de la patrona amb Maria de xiqueta, obra anònima del segle XIX.

Tipus: Via urbana.

Topònim 3: Font de Santa Anna [fòn de san'tana]

Font: Oral.

Localització: Al nucli urbà d'Artesa, a la Plaça de Baix.

Comentari: Es tracta d'una font obrada. Està recoberta amb taulellets on es pot llegir "Fuente de Santa Ana. Año 1963", i també es veu a Santa Anna amb la Mare de Déu. Recentment es canvià el seu aspecte i s'eliminà la taulelleria antiga per una moderna que imita el trencadís. Únicament se salvaren d'aquesta renovació els taulellets on estan les imatges i el rètol.

Tipus: Font.

Santa Bàrbara [‘santa ‘barbera] o [‘santa ‘barbara]

Topònim 1: Ermita de Santa Bàrbara [er’mita de ‘santa ‘barbera] o [er’mita de ‘santa ‘barbara]

Font: Oral, cartogràfica i bibliogràfica (Cavanilles, 1795: 101; Mundina, 1873: 417; Rull, 1967: 115).

Data: s. XVI (1564)

Text: “Y en el monte hay un hermitorio so título de San Salvador y otro hermitorio so título de Santa Bárbara”.

Data: s. XVIII (1795)

Text: “Forma este conjunto una deliciosa vista, y para disfrutarla subí á la ermita de Santa Bárbara”.

Data: s. XIX (1873)

Text: “Santa Bárbara”.

Localització: En el cim d’un turó dels contraforts del Montí, al sud-est de la població d’Artesa.

Etimologia: Bàrbara prové del nom llatí femení BARBĀRA (DCVB).

Comentari: De fundació incerta, aquesta ermita és anterior a 1564, doncs la cita en eixa data l’historiador borrianenc Viciano, i va experimentar una remodelació l’any 1697, com està gravat sobre la porta. Va ser cremada el 1836, durant la I Guerra Carlina i, des d’aleshores, està abandonada.

Tipus: Edifici religiós.

Topònim 2: Barranc de Santa Bàrbara [ba’ran̄k de ‘santa ‘barbera] o [ba’ran̄k de ‘santa ‘barbara]

Font: Oral i bibliogràfica (Castany, 2004).

Localització: Baixa del Montí, passa a la vora de l’ermita homònima i fa cap al riu Anna a prop del Carme.

Tipus: Curs d’aigua.

Topònim 3: Cova de Santa Bàrbara [ˈkɔβa de ˈsanta ˈbarbera] o [ˈkɔβa de ˈsanta ˈbarbara]

Font: Oral i bibliogràfica (Puig y Larraz, 1896).

Data: s. XIX (1896)

Text: “Cueva de Santa Bárbara”.

Localització: Per baix del turó de l’ermita de Santa Bàrbara.

Tipus: Cavitat.

Senietes, Les [les seni’etes]

Font: Oral.

Localització: Des del final del Polígon Industrial de la Cossa, a Onda, fins al Fondet de López.

Etimologia: Sénia prové de l’àrab SANIYA, “pou d’on la roda treu aigua per a regar” (DCVB).

Comentari: El topònim té el seu origen en el fet que les casetes de camp ubicades vora el camí que passa per la banda nord de l’Assegador i que uneix Onda amb la Serreta i el Pantano tenien quasi totes la seua sènia.

Tipus: Edifici rural.

Sento el Mariano, Els garrofers del tio [els garo’fers del ˈtio ˈsento el mari’ano]

Font: Oral.

Localització: Junt a les Pallisses.

Etimologia: Mariano, d’origen castellà, prové del llatí bíblic MARIA (DCVB). Per la seua banda, Sento és una forma familiar del nom propi Vicent, l’etimologia del qual podeu consultar a *Vicenta Ferrer Escribà, carrer de*.

Comentari: Es tracta d’un tros de garroferar propietat d’un home anomenat Sento, de malnom el Mariano.

Tipus: Terreny.

Sèquia, La [la 'sekja]

Font: Oral i documental (Informe sobre la Villa de Onda..., posterior a 1725).

Data: s. XVIII (posterior a 1725).

Text: “*En principios de la centuria pasada, por la Villa de Onda, à fin de llevar la agua mas resguardada, y beneficiar la que se le perdia en el casquijo, arena y alveo del rio, se fabricó a sus expensas una Acequia*”.

Localització: Al sud d'Artesa, travessant el poble d'oest a est.

Etimologia: Sèquia deriva de l'àrab SĀQIYA, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: Aquest topònim fa referència a la sèquia principal que passa per Artesa. Hui dia naix a l'embassament de Benitandús, però antigament ho feia a la font del Canyar. En aquest punt, si fem cas del que ens diu la font documental, cal apuntar que s'obrà a primeries del segle XVII.

Tipus: Element rural.

Serreta, La [la se'reta]

Font: Oral.

Localització: Al nord d'Artesa, just enfront del Pantano, per dalt de les fontetes d'Adelantado. Va des de Sala fins pràcticament el fondet de López.

Etimologia: El topònim serreta prové de serra, paraula que deriva del llatí SĒRRA, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: Es tracta d'un massís muntanyós amb altures molt més modestes que les de la veïna serra d'Espadà o la del mateix Montí. Per això se li aplica el diminutiu.

Tipus: Elevació del terreny.

Sidro [‘siðro]

Topònim 1: Caseta del tio Sidro [ka’zeta del ‘tio ‘siðro]

Font: Oral.

Localització: Al sud d’Artesa, a la malea de Guinot.

Etimologia: Sidro és la forma abreviada del nom castellà Isidro.

Comentari: L’edificació ací esmentada rep el nom del seu propietari, el tio Sidro.

Tipus: Edifici rural.

Topònim 2: El tramussar del tio Sidro [el tramu’sar del ‘tio ‘siðro]

Font: Oral.

Localització: Al sud del nucli d’Artesa, vora el camí d’Artesola. En l’actualitat al lloc hi ha edificats un estable i una caseta anomenats *Cuadra los Juárez*.

Etimologia: Tramussar, “camp plantat de tramussers” (DNV), prové de tramús, de l’àrab TURMÚS, amb el mateix significat (DCVB).

Tipus: Terreny.

Simona, Caseta de la tia [ka’zeta de la ‘tia si’mona]

Font: Oral.

Localització: Al sud d’Artesa, a la malea de Guinot.

Etimologia: Simona deriva del nom bíblic masculí SIMON (DCVB).

Comentari: El topònim de la construcció està motivat pel nom de la seua propietària, la tia Simona.

Tipus: Edifici rural.

Soler [so'ler]

Topònim 1: Font del tio Soler [fɔn del 'tio so'ler].

Font: Oral.

Localització: Al sud d'Artesa, en el Montí, per damunt del tramussar del tio Sidro.

Etimologia: Soler, cognom molt estès pels països de parla catalana en totes les seues variants (Soler, Solé, Solers, Solés), prové del llatí SOLARIUM, un derivat de SÖLUM, "sòl". (DCVB).

Comentari: Es tracta d'un naixement d'aigua vinculat amb un home de cognom Soler.

Tipus: Font.

Topònim 2: L'era del tio Soler ['lera del 'tio 'so'ler].

Font: Oral.

Localització: A l'est del nucli urbà d'Artesa, a tocar del camí del Cementeri, just per dalt de l'Alcantarilla.

Tipus: Terreny.

Sorita, La [la so'rita]

Font: Oral.

Localització: A la partida del Pantano.

Etimologia: Sorita és una paraula d'origen, probablement, preindoeuropeu (Membrado, 2014: 120). A banda, és un cognom present al País Valencià (DCVB), també a la veïna Suera, que no té massa lluny d'Artesa els límits del seu terme municipal. També és el topònim d'alguns pobles, sent el més conegut per nosaltres el de la comarca dels Ports (DCVB).

Comentari: Es tracta d'un camp de conreu que rep aquest nom perquè fou propietat d'una dona el malnom o el cognom de la qual era aquest.

Tipus: Terreny.

Sorolla, Caseta de [ka'zeta de so'roja]

Font: Oral.

Localització: Al nord d'Artesa, a l'Assegador i a tocar del Cementeri.

Etimologia: Sorolla deriva de l'àrab SARURA (DCVB), “fruit comestible del soroller, redó i de color roig o groc, carnós i de gust agredolç” (DNV). És un llinatge present arreu del País Valencià i de Catalunya.

Comentari: Es tracta d'una caseta propietat d'home de cognom Sorolla, i d'ací el topònim. Al terreny on estigué situada aquesta caseta, se n'ha edificat una de nova.

Tipus: Edifici rural.

Tales [ˈtales]

Topònim 1: Carretera de Tales [kare'tera de ˈtales]

Altres denominacions: La carretera, avinguda de la Plana, carrer de José Antonio, avinguda José Antonio.

Font: Oral i bibliogràfica (Àlvaro, 2007: 7; Campos i Vila, 1987: 333).

Localització: Travessa Artesa i divideix el nucli en dues bandes.

Etimologia: Segons Àlvaro (2015: 164), l'etimologia de Tales pot estar vinculada a l'arrel àrab TLH, “estar en mal estat”.

Comentari: Aquest topònim està motivat perquè el primer poble després d'Artesa en aquesta via és Tales. Al seu pas pel nucli urbà d'Artesa se l'anomena oficialment avinguda de la Plana, mentre que durant la dictadura de Franco la denominació oficial era carrer o

avinguda de José Antonio (Àlvaro, 2007: 7; Campos i Vila, 1987: 333).

Tipus: Via interurbana.

Topònim 2: Camí de Tales a Ribesalbes [ka'mi de 'tales a riβe'zaɫβes]

Font: Cartogràfica.

Localització: De nord a sud, travessa el camí de Sala en direcció al Fondet de López, entre Sala i Cardàs.

Etimologia: Ribesalbes deriva del llatí RĪPAS ALBAS, “ribes blanques” (DCVB).

Tipus: Via rural.

Topònim 3: Camí de Tales [ka'mi de 'tales]

(Vegeu *Artesola*).

Topònim 4: Camí de Tales a Onda [ka'mi de 'tales a 'onda]

(Vegeu *Onda*).

Terradet, L'olivera del [loli'βera del tera'et]

Font: Oral.

Localització: Al Garroferal. En l'actualitat, a la banda de darrere de la casa de l'Abogat.

Etimologia: Terradet prové de terrat, del llatí TĒRRĀTUM, “cobert de terra” (DCVB).

Comentari: El topònim fa referència a una olivera coneguda amb el sobrenom del Terradet.

Tipus: Arbre.

Tomàs Roch, Abellar de [aʃe'ʎar de to'mas rək]

Font: Cartogràfica.

Localització: Al nord d'Artesa, a l'Assegador, a tocar de la bassa de la Comunitat de Regants de la Cota 220 del Riu de Millars.

Etimologia: Abellar deriva del llatí APĪCŪLĀRE, amb el mateix significat (DCVB). Pel que fa a Tomàs, prové del nom bíblic THOMAS, mentre que Roch és un cognom d'origen occità (DCVB).

Comentari: Aquest topònim és completament desconegut hui dia a Artesa i només apareix a un mapa de 1909. Els nostres informadors no han arribat a conèixer aquest indret actiu i el recorden de sempre en ruïnes.

Tipus: Edifici rural.

Tombada, La figuera [la fi'jera tom'ba]

Font: Oral.

Localització: A l'Horta, a la banda de baix dels bancals ubicats entre la caseta del tio Missorerro i el Bassó.

Etimologia: Figuera prové del llatí FĪCARĪA, amb el mateix significat, mentre que tombada deriva de l'onomatopeia TOMB, que és el so produït pel colp donat a una cosa per a que caiga o gire (DCVB).

Comentari: Es tracta d'una figuera que, com el seu nom indica, estava tombada.

Tipus: Arbre.

Toni, Font del tio [fɔn del 'tio 'tɔni]

Font: Oral.

Localització: Al sud d'Artesa, en el Montí, per dalt de la caseta de Lluïset i d'Artesola.

Etimologia: Toni és la forma familiar d'Antoni, derivat del llatí ANTONIUS (DCVB).

Comentari: El topònim fa referència al tio Toni, persona vinculada amb aquest naixement d'aigua segurament per propietat.

Tipus: Font.

Valero, Sènia de [ˈsenia de baˈtero]

Font: Oral.

Localització: Al nord d'Artesa, vora el camí de Sala o de la Mola.

Etimologia: Aquest llinatge prové del nom castellà *Valero* (DCVB).

Comentari: El topònim fa referència al propietari d'aquesta sènia, de cognom Valero. Àlvaro (2015, 173) registra una altra sènia de Valero a la partida de Miralcamp d'Onda i assenyalava que en l'actualitat és un pou.

Tipus: Edifici rural.

Verja, La [la ˈberxa]

Font: Oral.

Localització: A l'oest del nucli urbà d'Artesa, just en la part posterior de l'església de Santa Anna, uns metres per damunt del traçat de l'avinguda de la Plana.

Etimologia: El topònim es coneix només en castellà i deriva del francès VERGE, amb el mateix significat (DRAE).

Comentari: Aquest topònim està motivat per l'existència d'un reixat davant d'algunes cases, entre elles la casa de la Mestra vella, per a protegir d'una possible caiguda d'un parell de metres fins al nivell de l'avinguda de la Plana.

Tipus: Via urbana.

Vicari, La vinya del [la ‘bɨɲa del bi’kari]

Font: Oral.

Localització: A l'oest d'Artesa, a uns quaranta metres al nord de la casa del tio Sanaüja.

Etimologia: La paraula vinya deriva del llatí VINĒA, amb el mateix significat, mentre que vicari prové també del llatí, de VICARIŪS (DCVB).

Comentari: El topònim fa referència a l'existència d'un terreny de vinya propietat d'un vicari o d'algu amb eixe malnom. Els nostres informadors comenten que, en el seu dia, aquesta era l'única vinya dels voltants. Vicari és aquella persona “que assistix un superior en les seues funcions, que el substituïx en cas d'absència o per delegació” (DNV). Sovint se sol usar únicament en l'àmbit eclesiàstic.

Tipus: Terreny.

Vicenta Ferrer Escribà, Carrer de [ka'rer de bi'senta fe'rer eskri'βa]

Font: Oral i cartogràfica.

Localització: Al nucli urbà d'Artesa, entre el carrer de Blasco Ibáñez i el carrer de Joan Lluís Vives.

Etimologia: Vicenta deriva del nom llatí VINCĒTIUS, ferrer de FĚRRARIŪ, amb el mateix significat, i *Escribà* de SCRIBĀNE, també amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: Aquest topònim correspon a un dels carrers de la urbanització que a primeries de segle va ser edificada sobre l'Horta del poble. Vicenta Ferrer Escribà, grafiat Escrivà per ella, és una escriptora valenciana.

Tipus: Via urbana.

Xiclà [ʃi'kla]

Topònim 1: Xiclà

Font: Oral, cartogràfica i bibliogràfica (Àlvaro, 2015: 177).

Localització: A l'oest d'Artesa, de la Serreta fins al terme de Fanzara, i des del Cuquello fins al Pantano.

Etimologia: D'acord amb Àlvaro (2015: 177), aquest topònim està vinculat amb el de *Chiclana de la Frontera* o *Chiclana de Segura*, totes dues localitats d'Andalusia. Derivarien d'una antiga hisenda romana *Villa SiccŪlana* i, per tant, del nom romà *SiccŪlus* (Nieto, 1997: 129). Per altra banda, el DCVB recull el topònim *Xiclati*, “possessió entre Artà i Son Servera” a l'illa de Mallorca, que sembla que prové de l'àrab AL-XICRATI, que significa “la gratitud”.

Tipus: Partida rural.

Topònim 2: Font de Xiclà [fɔn de ʃi'kla]

Altres denominacions: Font de Ramos [fɔn de 'ramos]

Font: Oral, cartogràfica i bibliogràfica (Àlvaro, 2015: 178).

Localització: A l'oest d'Artesa, en la partida de Xiclà.

Etimologia: Ramos és un cognom castellà que deriva del llatí RAMU, amb el mateix significat (DCVB).

Comentari: La gent de Tales coneix aquest indret amb el nom de font de Xiclà, mentre que a Onda se l'anomena font de Ramos. A Artesa són conegudes ambdues denominacions.

Tipus: Font.

Topònim 3: Pista de Xiclà [ˈpista de ʃiklɐ]

Font: Oral.

Localització: A l'oest i al nord-oest d'Artesa. S'inicia a la carretera

d’Aiòder, al costat de la caseta de la tia Anita i, vorejant el barranc de Xiclà, passa per baix de l’abocador i s’endinsa per la partida Xiclà fins quasi el terme de Fanzara, on enllaça amb el camí de Sala.
Etimologia: Pista deriva del castellà PISTA, amb el mateix significat, és a dir, “camí no pavimentat obert en el camp o en un bosc, especialment per a fins militars o d’explotació econòmica” (DNV).
Tipus: Via rural.

Topònim 4: Barranc de Xiclà [baráŋk de tʃiklá]

(*Vegeu Barranquet, el*).

Topònim 5: Camí de Sala a Xiclà [kamí de sala- tʃiklá]

(*Vegeu Sala*).

